

เข้าร่วมสัมมนาและเสวนาในกิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการวิจัยฯ สาขาวรรณศิลป์หลายครั้ง เช่น นายอรรถภาค เล้าจินตนาศรี นายสุริยัน สุดศรีวงศ์ นางสาวสกาวิรัตน์ หาญกาญจน์สุวัฒน์ นางสาววาสนา นิ่มนวล เป็นต้น กลุ่ม "รวมพลคนอ่าน" มีจุดประสงค์ในการทำหน้าที่เป็น "กรรมการที่ไม่เป็นทางการ" เพื่อคัดเลือกวรรณกรรมที่ส่งเข้าประกวดชี้ไรต์ และประกาศยกย่องวรรณกรรมที่เห็นว่ามีคุณค่าโดดเด่นโดยไม่จำกัดจำนวน พร้อมทั้งเขียนบทวิจารณ์ตีพิมพ์เผยแพร่. ต่อมาได้ตีพิมพ์เป็นเล่ม ในชื่อว่า รวมพลคนอ่าน นวนิยายประกวดรางวัลชี้ไรต์ พ.ศ. ๒๕๔๓ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ดับเบิลยูเอ็น กลุ่มนี้ได้ดำเนินกิจกรรมเช่นนี้ต่อเนื่องเป็นปีที่ ๒ แล้ว มีการรายงานผล และมีผลงานวิจารณ์วรรณกรรมบางเล่มที่คัดเลือกไว้ ตีพิมพ์ในนิตยสาร เนชั่นสุดสัปดาห์ กรุงเทพธุรกิจ (จุดประกายวรรณกรรม) และ ชาวกรุง ๒๐๐๐

๓.๗ การจัดทำสรณิพนธ์ กระบวนการจัดทำแบ่งเป็น ๓ ขั้นตอน คือ

การคัดเลือก เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุด และใช้เวลามากที่สุด คณะผู้วิจัย สาขาวรรณศิลป์จะแบ่งกันอ่านข้อมูลที่รวบรวมไว้ และคัดสรรบทความที่เห็นว่าเหมาะสมที่จะจัดทำสรณิพนธ์ ๕๐ บท โดยวางหลักเกณฑ์คร่าว ๆ ดังนี้

๑. เป็นข้อเขียนที่แสดงพลังทางปัญญาตามคำจำกัดความของโครงการวิจัยฯ

๒. เป็นข้อเขียนที่ตอบโจทย์สำคัญ ๆ ของการวิจัย เช่น เป็นงานที่อธิบายคุณค่าของวรรณกรรม เป็นงานที่อธิบายทิศทางของวรรณกรรม เป็นต้นแบบของการวิจารณ์ที่มีผลกระทบสูง เป็นงานที่ขยายทัศนะจากวรรณกรรมไปสู่บริบททางสังคม การเมือง ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ฯลฯ เป็นงานที่แสดงทิศทางใหม่ของการวิจารณ์ เป็นต้น

๓. เป็นบทวิจารณ์วรรณกรรมโดยตรง หรืออาจเป็นบทความ หรือข้อเขียนที่แสดงทัศนะวิจารณ์ก็ได้ นอกจากนี้ ยังเป็นผลงานที่มีลักษณะเป็นคำนำของหนังสือ หรือคัดจากหนังสือที่เป็นเล่ม ซึ่งผลงานในลักษณะเช่นนี้มักมีความยาวมาก ซึ่งไม่เอื้อต่อการบรรจุลงในพื้นที่อันจำกัดของพิมพ์รวมเล่มสรณิพนธ์บทวิจารณ์ของโครงการฯ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องเลือกเฟ้นเฉพาะข้อความสำคัญ ทั้งนี้จะทำเชิงอรรถแนะนำให้ผู้สนใจไปอ่านฉบับที่มีเนื้อความสมบูรณ์ต่อไป

๔. บทวิจารณ์ต้องมีการตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณะ สามารถอ้างอิงแหล่งตีพิมพ์ได้

๕. ขอบเขตของการสืบค้นข้อมูล คือ ตั้งแต่ประมาณช่วง พ.ศ. ๒๔๘๐ - มิถุนายน ๒๕๔๔

๖. เพื่อให้เกิดความหลากหลายในด้านมุมมอง และทัศนะวิจารณ์ในสรณิพนธ์ ผู้วิจัยจึงจะไม่เลือกบทวิจารณ์จากนักวิจารณ์คนเดียวมากเกินไป

๗. พิจารณาทบทวนวรรณกรรมไทย และเขียนเป็นภาษาไทย มากกว่า

บทวิจารณ์วรรณกรรมต่างประเทศ หรือบทวิจารณ์ที่เขียนโดยนักวิจารณ์ต่างประเทศ แต่จำเป็นต้องคัดเลือกบทวิจารณ์จากต่างประเทศด้วยส่วนหนึ่งเพื่อเสริมประสบการณ์ของไทย

ข. การพิจารณาคัดสรร

เมื่อคณะผู้วิจัยร่วมกันพิจารณาเลือกบทวิจารณ์ที่เห็นว่าน่าจะคัดเป็นสรณิพนธ์แล้ว จะส่งให้หัวหน้าโครงการ หรือผู้ช่วยหัวหน้าโครงการพิจารณาให้ความเห็นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อบทวิจารณ์ผ่านกระบวนการพิจารณาพิจารณาอย่างถี่ถ้วนรอบด้านจากคณะผู้วิจัยแล้ว จึงกำหนดผู้เขียนบทวิเคราะห์

จากการตรวจสอบสรณิพนธ์ในการประชุมประจำปี พบว่าปัญหาหนักหน่วงอย่างหนึ่งของผู้วิจัย คือ ผู้เข้าร่วมประชุมคาดหวังว่าสรณิพนธ์ทุกชิ้นจะต้องสมบูรณ์พร้อมที่จะเป็นแบบอย่างหรือเอกสารประกอบการศึกษาได้ ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว ผู้วิจัยไม่สามารถตอบสนองความปรารถนาเหล่านั้นได้ เพราะจากการวิจัย พบว่าตัวบทวิจารณ์มีข้อจำกัดหลายประการ เป็นต้นว่าบทวิจารณ์ที่ตีพิมพ์ในสื่อ ซึ่งมีพื้นที่จำกัด และผู้อ่านหลากหลาย อาจไม่สามารถวิเคราะห์เจาะลึก บรรยายรายละเอียด หรือครอบคลุมประเด็นกว้างขวางได้เท่ากับบทความวิชาการ หรืองานวิจัย ดังนั้น สรณิพนธ์ที่คัดสรรจึงอาจแสดงพลังทางปัญญาเด่นชัดในด้านใดด้านหนึ่ง และเป็นส่วนหนึ่งที่จะเสริมให้เห็นภาพรวมของการวิจารณ์วรรณกรรมอันประกอบด้วยสรณิพนธ์ทั้ง ๕๐ บท

อนึ่ง เนื่องจากความมั่งคั่งของบทวิจารณ์วรรณกรรม รวมทั้งการที่สามารถสืบย้อนไปถึงต้นทางได้เป็นระยะเวลายาวไกล ทำให้การคัดเลือกสรณิพนธ์มีจุดประสงค์แฝงที่จะให้มองเห็นภาพของประวัติพัฒนาการการวิจารณ์วรรณกรรมไทยจากอดีตมาถึงปัจจุบันด้วย รวมทั้งให้เห็นทิศทางของการวิจารณ์ที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคม และความหลากหลายของการวิจารณ์วรรณกรรมไทย

ค. การเขียนบทวิเคราะห์

ผู้เขียนบทวิเคราะห์จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับผู้วิจารณ์ ข้อมูลทางบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ผู้เขียนบทวิเคราะห์จะชี้แจงให้เห็นว่าบทวิจารณ์หรือบทความที่คัดสรรมามีพลังทางปัญญาแก่สังคมอย่างไร ผู้เขียนบทวิเคราะห์อาจแสดงความคิดเห็นของตนในเชิงวิจารณ์ข้อวิจารณ์บ้าง ความคำแนะนำของผู้อ่านงานวิจัย (reader) และพยายามหลีกเลี่ยงการมีวาทะกรรมซ้ำซ้อนกับบทวิจารณ์

สรณิพนธ์บทวิจารณ์พร้อมบทวิเคราะห์จะส่งเป็นรายงานแก่ สกว. ตามกำหนดไว้ในโครงการวิจัย คือ ปีแรก จำนวน ๑๕ บท ปีที่ ๒ จำนวน ๑๕ บท และ ปีที่ ๓ จำนวน ๒๐ บท รวม ๕๐ บท

การทดสอบสรณิพนธ์

ขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งหลังจากคัดเลือกสรณิพนธ์แล้ว คือ

การทดสอบสรณิพนธ์ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทดสอบของสรณิพนธ์ที่คัดสรรไว้ โดยคัดเลือกบางบทเป็น "แบบฝึกหัด" ในการประชุมเชิงปฏิบัติการ และใช้ทดลองสอนนักศึกษาปริญญาตรีและปริญญาโท

ในระดับปริญญาตรี ผู้ร่วมวิจัย (ชัยภร แสงกระจ่าง) ทดลองใช้สรณิพนธ์บทวิจารณ์นวนิยายเรื่องจัน ดารา โดยคุณรัญจวน อินทรกำแหง สอนนักศึกษาคณะ นิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สาขาวิชาภาษาเพื่อการสื่อสารชั้นสูง ในส่วนวรรณกรรม วิจารณ์ โดยสอนนักศึกษา ๒ กลุ่ม จึงใช้วิธีการแตกต่างกันในแต่ละกลุ่ม กลุ่มที่ ๑ ผู้สอนให้นักศึกษาอ่านนวนิยายเรื่องจัน ดารา ของ อุษณา เฟื่องธรรม ก่อน แล้วจึงให้อ่านสรณิพนธ์บทวิจารณ์เรื่องจัน ดารา เขียนโดยคุณรัญจวน อินทรกำแหง แล้วให้นักศึกษาช่วยกันวิเคราะห์ จากนั้นจึงให้อ่านบทวิเคราะห์ของผู้ร่วมวิจัย นักศึกษามีความเห็นหลากหลาย ส่วนใหญ่ไม่เห็น ประเด็นอย่างที่คุณวิจารณ์เห็นมาก่อน เพราะคิดว่านวนิยายเรื่องนี้เป็นเรื่องทางเพศ แต่เมื่ออ่าน สรณิพนธ์ทำให้เห็นว่ามุมมองของคุณวิจารณ์ช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมของตัวละครลึกซึ้งขึ้น ส่วน นักศึกษากลุ่มที่ ๒ ผู้สอนให้อ่านบทวิจารณ์และบทวิเคราะห์ก่อนจึงให้อ่านนวนิยาย เมื่อ อภิปรายร่วมกัน นักศึกษาส่วนใหญ่มีความเห็นว่าบทวิจารณ์ทำให้อยากอ่านนวนิยายเรื่องนี้ให้ ละเอียด เพราะได้ย่นแต่กิดติศัพท์ว่าเป็นเรื่องกามารมณ์ แต่บทวิจารณ์ชี้ให้เห็นว่านวนิยายเรื่อง นี้มีนัยลึกซึ้งเชิงพุทธปรัชญา

นอกจากนี้ ผู้ร่วมวิจัยยังใช้สรณิพนธ์บทวิจารณ์เรื่อง ผู้ดี โดยคุณนิล วรรณ ปิ่นทอง ทดลองสอนนักศึกษา ๒ กลุ่มนี้อีกด้วย

การทดลองทั้งสองวิธี ชี้ให้เห็นว่าสรณิพนธ์บทวิจารณ์และบท วิเคราะห์กระตุ้นความสนใจ และให้ความรู้แก่ผู้อ่านได้พอสมควร เพราะมุมมองของคุณวิจารณ์อาจ เป็นสิ่งที่ผู้อ่านทั่วไปไม่ได้คาดคิดมาก่อน จึงเป็นการชี้แนะให้เห็นว่าผู้อ่านอาจตีความวรรณกรรม เรื่องใดเรื่องหนึ่งได้หลายแง่มุม

ในระดับปริญญาโท ผู้วิจัยเคยนำสรณิพนธ์บทวิจารณ์นวนิยายเรื่อง

ข้างหลังภาพ โดยนักวิจารณ์ต่างสมัย และต่างแนวคิด คือ บรรจง บรรเจิดศิลป์ และ

ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ ทดลองสอนนักศึกษาปริญญาโท สาขาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย โดยให้อ่านเปรียบเทียบและแสดงความคิดเห็นว่าบทวิจารณ์ต่างแนว ทั้งสองบทนี้น่าเสนอความคิดอย่างไร ใช้กรอบความคิดแบบใด บทวิจารณ์บทใดสร้างความรู้ ความเข้าใจต่อบทได้มากน้อยกว่ากัน เพราะเหตุใด ผลจากการทดลองสอนปรากฏว่า การ เข้าใจต่อบทวิจารณ์ของบรรจง บรรเจิดศิลป์ จำเป็นต้องให้ความรู้แก่นักศึกษาเกี่ยวกับบริบททาง สังคม ความขัดแย้งของแนวความคิดศิลปะเพื่อศิลปะ และศิลปะเพื่อชีวิต และอิทธิพลของแนว คิดแบบมาร์กซิสต์ต่อสังคมไทยในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ ในขณะที่นักศึกษาจะเข้าใจแนวคิดของ ชูศักดิ์ได้ง่ายกว่า แม้ว่าจำเป็นต้องกล่าวถึงลักษณะของวรรณกรรมอัตวิสัยของตะวันตกเป็นพื้น ความรู้บ้างพอสังเขป นอกจากนี้ นักศึกษายังแสดงความคิดเห็นของตนหลังจากการอ่าน

นวนิยายเรื่องนี้ว่า เห็นว่าเป็นเรื่องรักโรแมนติคมากกว่าเรื่องแสดงชนชั้นทางสังคม และความล่มสลายของระบบศักดินา อย่างที่บรรจง บรรเจิดศิลป์กล่าวไว้ อย่างไรก็ตาม แม้นักศึกษาปัจจุบันจะไม่อาจจับสาระทางการเมืองในนวนิยายเรื่องนี้ได้ นักศึกษาก็เห็นว่าการวิจารณ์มีความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมไม่น้อยทีเดียว

นอกเหนือจากการทดลองนำไปใช้สอนแล้ว คณะผู้วิจัยยังขอความอนุเคราะห์จากผู้ทรงคุณวุฒิสาขาวรรณศิลป์ให้ตรวจสอบสรณิพนธ์ทั้ง ๕๐ บทนี้อีกด้วย โดยครั้งแรก เมื่อจัดทำสรณิพนธ์จำนวน ๓๐ บท ได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิ (รศ. ดร. ดวงมน จิตรจำนงค์) อ่านพิจารณาและให้ความเห็นในการประชุมใหญ่ ประจำปี ๒๕๔๒ ผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้คำแนะนำอันมีค่าและเป็นประโยชน์ยิ่ง ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ให้เป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไข และเมื่อจัดทำสรณิพนธ์ครบ ๕๐ บท จะได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิ (ผศ. สุวรรณ เกรียงไกรเพชร และศ. ดร. กุสุมา รัชชมนเฑียร รวมทั้ง อาจารย์ ดร. สายัณห์ แดงกลม และ อาจารย์ ดร. อัจฉราวรรณเชษฐ์) อ่านพิจารณาและให้ความเห็นในที่ประชุมใหญ่ ประจำปี ๒๕๔๓ อีกครั้งหนึ่ง

๓.๘ งานวิจารณ์และงานวิชาการของผู้วิจัย

คณะผู้วิจัย สาขาวรรณศิลป์ ได้เขียนบทวิจารณ์ ๑๙ บท บทความวิชาการ ๒ บทความตีพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์และวารสารต่าง ๆ ดังมีรายชื่อในข้อ ๒.๘

ประสบการณ์จากการเขียนบทวิจารณ์ทำให้ผู้วิจัยพบว่านักวิจารณ์จำเป็นต้องมีประสบการณ์ในการอ่านอย่างเข้มข้น มีความรู้ทางวรรณคดีศึกษาและทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์พอสมควร มีความรอบรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ฯลฯ เพื่อจะได้เข้าใจบริบททางสังคม และผลกระทบต่อวรรณกรรม นอกจากนี้ยังต้องมีมุมมองที่เฉียบคมและมีวิจรรณญาณในการพิจารณาตัวบทวรรณกรรมอย่างรอบคอบรอบด้านอีกด้วย ดังนั้น เมื่อเขียนบทวิจารณ์ ผู้วิจัยจึงพยายามชี้ให้เห็นคุณค่าของตัวบท โดยกล่าวถึงจุดเด่น จุดด้อย และมโนทัศน์หลักของวรรณกรรมเรื่องนั้น นอกจากการประเมินคุณค่าของงานวรรณกรรมโดยใช้บรรทัดฐานทางวรรณศิลป์แล้ว ผู้วิจัยยังพยายามชี้ให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมนั้นต่อชีวิตและสังคมอีกด้วย

ผู้วิจัยคำนึงว่าบทวิจารณ์วรรณกรรมเป็นงานสร้างสรรค์ประเภทหนึ่ง ดังนั้น ความสามารถในการถ่ายทอดทัศนะวิจารณ์ด้วยภาษาที่ชัดเจน สละสลวย มีพลังกระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาทางความคิด หรือเกิดการครุ่นคิดพินิจนึกต่อไป จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าความคิดเชิงวิจารณ์ที่เกิดจากการสัมผัสตัวบทวรรณกรรม บทวิจารณ์วรรณกรรมมิใช่บทสรรเสริญสุดดีเช่นเดียวกับมิใช่บทประนามด่าว่า ดังนั้น บทวิจารณ์จึงควรชี้ให้เห็นจุดเด่นที่น่าชื่นชม พร้อมกับชี้ข้อด้อยที่น่าตำหนิไปพร้อมกัน ผู้วิจัยยังตระหนักถึงท่าทีของการวิจารณ์ในทางสร้างสรรค์ การวิจารณ์จึงมิได้มุ่งไปในทางจับผิดหรือตำหนิข้อบกพร่องอย่างรุนแรง หากจำเป็นต้องชี้ข้อด้อยก็พยายามให้เป็นการ "ติเพื่อก่อ" มากกว่าเป็นการทำลาย

อย่างไรก็ตาม การนำเสนอบทวิจารณ์ของคณะผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ มิได้มีเจตจำนงค์เพื่ออวดภูมิให้เห็นว่าบทวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาแก่สังคม แต่คำนี้เสมอว่ากิจกรรมนี้เป็นเพียง “มาตรการซ่อมเสริม” เพื่อกระตุ้นให้เกิดความคึกคักในแวดวงวรรณกรรม และการวิจารณ์ อีกทั้งยังเป็นกิจกรรมภาคปฏิบัติที่ทำให้ผู้วิจัยสามารถเรียนรู้อุปสรรคปัญหาของการเขียนบทวิจารณ์ด้วยประสบการณ์ของตนเอง

๓.๙ การสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่

สาขาวรรณศิลป์พยายามจะสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่ โดยในการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ และการจัดประชุมประจำปีทุกครั้ง จะให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาเขียนบทวิจารณ์เพื่อเป็นการฝึกทักษะการวิจารณ์และแสดงทัศนะวิจารณ์ต่อผลงานวรรณศิลป์ที่ได้กำหนดให้เป็นตัวแบบสำหรับการวิจารณ์ อย่างในการประชุมปฏิบัติการ ครั้งที่ ๑ ในระหว่างวันที่ ๓๐ กรกฎาคม – ๑ สิงหาคม ๒๕๔๒ ในวันแรกเป็นการเปิดให้ผู้สนใจทั่วไปเข้าร่วมสัมมนา ซึ่งมีผู้เข้าร่วมสัมมนา ๑๐๐ กว่าคน ส่วนในวันที่สองเป็นการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเฉพาะผู้เขียนบทวิจารณ์เรื่องสั้นและกวีนิพนธ์ มีผู้สมัครเข้าร่วมเขียนบทวิจารณ์ ๓๓ คน จากจำนวนที่จำกัดไว้ตอนแรก ๒๐ คน ผู้เข้าร่วมสัมมนาได้รับการฝึกวิจารณ์ทั้งแบบमुखपाठและแบบลายลักษณ์ ที่สำคัญคือผู้ร่วมสัมมนามีโอกาสฟังทัศนะจากนักเขียนผู้สร้างงาน ได้แลกเปลี่ยนทัศนะกับผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ และได้ความรู้เรื่องการวิจารณ์จากวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ ผลงานวิจารณ์ที่เกิดจากการฝึกปฏิบัติอย่างเข้มข้นในเวลา ๑ วันครึ่ง แสดงให้เห็นว่า ผู้เข้าร่วมสัมมนาส่วนใหญ่สามารถวิเคราะห์ตีความวรรณกรรมได้ดี สามารถเชื่อมโยงองค์ประกอบต่าง ๆ ของวรรณกรรมไปสู่สารความหมายอย่างมีเหตุผล สามารถใช้ทักษะทางภาษาถ่ายทอดความคิดอย่างกระชับชัดเจน ส่วนความลุ่มลึกมุมมองหลากหลาย ตลอดจนการอิงทฤษฎีวิจารณ์ให้หนักแน่น เป็นสิ่งที่ผู้เข้าร่วมสัมมนาจะต้องเรียนรู้และฝึกฝนอีกต่อไป อย่างไรก็ตาม พบว่าผู้เข้าร่วมสัมมนาขาดความรู้ ความเข้าใจ และทักษะในการวิจารณ์กวีนิพนธ์มากกว่าการวิจารณ์เรื่องสั้น สาขาวรรณศิลป์จึงจัดการประชุมปฏิบัติการ ครั้งที่ ๒ ในวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๔๒ โดยรับสมัครเฉพาะผู้เข้าร่วมสัมมนาครั้งที่ ๑ มาแล้ว มีผู้สมัครจำนวน ๑๘ คน ในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการครั้งนี้ เป็นการฝึกปฏิบัติการวิจารณ์กวีนิพนธ์โดยเฉพาะ โดยให้ความรู้เรื่องการตีความ การทดลองวิจารณ์ข้อวิจารณ์ เพื่อให้เห็นว่าบทวิจารณ์มีส่วนสร้างความเข้าใจในการอ่านตัวบท และกระตุ้นให้เกิดการคิดต่อ หรือคิดแย้ง ทำให้ผู้อ่านเกิดทัศนะวิจารณ์ลุ่มลึกรอบด้านและมองเห็นศักยภาพของกวีและบทกวีมากยิ่งขึ้น

ในการประชุมประจำปี ๒๕๔๓ ซึ่งจัดเป็น ๒ ภาค คือ ภาคปฏิบัติ (วันที่ ๑๘ - ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๓) และภาควิชาการ (๙ - ๑๐ ธันวาคม ๒๕๔๓) สำหรับภาคปฏิบัติ ผู้เข้าร่วมสัมมนามีโอกาสทดลองวิจารณ์เรื่องสั้นและบทกวีที่กำหนดให้ ทั้งในแบบमुखपाठและลาย

ลักษณะ ครั้งนี้โครงการฯ วางแผนเพื่อกระตุ้นให้เกิดนักวิจารณ์หน้าใหม่ โดยเชื้อเชิญให้ผู้ร่วมสัมมนาเขียนวิจารณ์วรรณกรรมเพื่อส่งเข้าประกวดรับรางวัล ซึ่งมีผู้ได้รับรางวัลสาขาวรรณศิลป์ ๓ รางวัล คือ รางวัลที่ ๑, ๒ และ ๓ ผลงานที่ได้รับรางวัลเหล่านี้ โครงการฯ ได้ส่งผลงานที่ได้รับรางวัลที่ ๑ และ ๒ ไปตีพิมพ์ลงในหนังสือ *กล่าทานตะวัน* ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๘ (มีนาคม ๒๕๔๔) ดังนี้

สุริยัน สุตศรีวงศ์. "คำอธิษฐานของประชาคม ลุนาชัย". *กล่าทานตะวัน*. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๗ (กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔), หน้า ๗ - ๙.

ปิยนุช รัตนากุล. "กวียากไร้ ใครเดือดร้อน". *กล่าทานตะวัน*. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๗ (กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔), หน้า ๑๕ - ๑๘.

อนึ่ง การฝึกปฏิบัติวิจารณ์ และการสนับสนุนให้กำลังใจโดยการให้รางวัลและการตีพิมพ์เผยแพร่ น่าจะมีส่วนกระตุ้นให้นักวิจารณ์หน้าใหม่เกิดความมั่นใจจนกล้าก้าวจากห้องทดลองปฏิบัติการไปสู่เวทีวิจารณ์วรรณกรรมด้วยตนเอง ดังจะเห็นว่ามีผลงานวิจารณ์วรรณกรรมของ "ศิษย์เก่า" และผู้ได้รับรางวัลทั้งสาขาวรรณศิลป์ และสาขาศิลปะการแสดง ตีพิมพ์ต่อเนื่องในหนังสือ *กล่าทานตะวัน* ดังนี้

วาสนา นิ่มนวล. "วรรณคดีวิจารณ์ คลาสสิก นิโอคลาสสิก และโรแมนติก".

กล่าทานตะวัน ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ (ธันวาคม ๒๕๔๓), หน้า ๖๙ - ๗๗.

วาสนา นิ่มนวล. "วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ : ศิลปะในการเกื้อกูล". *กล่าทานตะวัน*. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๗ (กุมภาพันธ์ ๒๕๔๔), หน้า ๒๑ - ๒๔.

วาสนา นิ่มนวล. "อมตะ ของ วิมล ไทรนิ่มนวล วิทยาศาสตร์กับศาสนา".

กล่าทานตะวัน. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑๐ (พฤษภาคม ๒๕๔๔), หน้า ๔ - ๙.

ศศิธร เหลืองจินดา. "ในเวลา : กระแสวิพากษ์อัตถิภาวะนิยม?". *กล่า*

ทานตะวัน. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๘ (มีนาคม ๒๕๔๔), หน้า ๑๙ - ๒๗.

ศศิธร เหลืองจินดา. "สายโลหิต : สำนักแห่งประวัติศาสตร์". *กล่าทานตะวัน*.

ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๕ (ธันวาคม ๒๕๔๓), หน้า ๓๑ - ๔๗. และ ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๖ (มกราคม ๒๕๔๔), หน้า ๕ - ๑๘.

พรวิภา วัฒนรัชากุล. "อมตะ ของ วิมล ไทรนิ่มนวล ก้าวใหม่ที่ไม่ไกลนักของวรรณกรรมไทย". *กล่าทานตะวัน*. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑๐ (พฤษภาคม ๒๕๔๔), หน้า ๑๐ - ๑๖.

๓.๑๐ การเชื่อมโยงกับนักวิจารณ์ชาวต่างประเทศ

สาขาวรรณศิลป์ได้เชิญนักวิชาการชาวต่างประเทศมาจัดประชุมเชิงปฏิบัติการ ๑ ครั้ง และได้ร่วมกับสยามสมาคม จัดปาฐกถาโดยผู้เชี่ยวชาญทางวรรณคดีอีก ๑ ครั้ง มีราย

ละเอียด ดังนี้

วันที่ ๑๓ - ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๔๓ ณ สถาบันเกอเธ่ Prof. Dr. Vridhagiri Ganeshan ผู้เชี่ยวชาญทางวรรณคดีจากมหาวิทยาลัย Hyderabad ประเทศอินเดีย เป็นวิทยากร ในหัวข้อ Literary Criticism between East and West ซึ่งมีประเด็นย่อยดังนี้

- I Principles and Perceptions of Criticism in India : A Kaleidoscope
- II West – East Encounter and Criticism : The Elephant and the Blind Men
- III Towards Home-Based Criticism and the Indian Dilemma – Cross- Cultural Approach as the Appropriate “ Middle Path”

การบรรยายครั้งนี้ให้แนวคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยมาก เพราะวัฒนธรรมไทยใกล้ชิดกับวัฒนธรรมอินเดียมาก วรรณคดีและทฤษฎีวรรณกรรมจำนวนมากของไทยมีทั้งที่รับมาโดยตรงและสังเคราะห์ขึ้นจากวรรณคดีและทฤษฎีวรรณคดีของอินเดีย Prof. Ganeshan ชี้ให้เห็นว่าอิทธิพลจากตะวันตกตั้งแต่สมัยอาณานิคมครอบงำความคิดของคนอินเดียให้ชื่นชมศิลปะและวัฒนธรรมตะวันตก และละเลยขาดความสนใจศิลปวัฒนธรรมของชาติตน ดังนั้น แม้เราจะได้ตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกเช่นอินเดีย แต่อิทธิพลตะวันตกอาศัยช่องทางของการพัฒนาการศึกษาแผ่ขยายเข้าไปสร้างมาตรฐานในด้านมุมมองและวิถีคิดของคนไทย การประเมินคุณค่าวรรณกรรมด้วยหลักการแบบตะวันตก การใช้ศัพท์วิชาการทางวรรณคดีที่ล้วนบัญญัติขึ้นจากศัพท์ต่างประเทศ การจัดรูปแบบวรรณกรรมไทยโดยอิงรูปแบบของวรรณกรรมตะวันตก ตลอดจนการใช้ทฤษฎีใหม่จากตะวันตก ที่ไม่ได้มีสิ่งใดเชื่อมโยงกับวรรณกรรมไทย เช่น ทฤษฎีหลังยุคสมัยใหม่ (Post-Modernism) ทฤษฎีหลังยุคอาณานิคม (Post- Colonialism) ฯลฯ มาวิเคราะห์วิจารณ์วรรณกรรมไทย เหล่านี้เป็นสิ่งบ่งชี้ให้เห็นว่า เราขาดความรู้ ความเข้าใจ ความคิดและวิถีคิดแบบตะวันตก พอ ๆ กับขาดความเข้าใจจากความคิด วิถีคิดแบบของไทยเอง ผู้บรรยายได้เสนอความเห็นที่น่าสนใจว่าในขณะที่เราไม่อาจตัดขาดการเรียนรู้ทฤษฎีการวิจารณ์ของตะวันตกอันเป็นแบบสากล เราก็จำเป็นต้องแสวงหาทฤษฎีความรู้ที่เหมาะสมจะสอดคล้องกับธรรมชาติของวรรณคดีไทยและบริบทวัฒนธรรมของไทยไปพร้อมกันด้วย ความคิดของ Prof. Ganeshan ตรงกับทัศนะเรื่อง “ทฤษฎีแผ่นดินแม่” ของ ศ. ดร. เจตนา นาควัชระ หัวหน้าโครงการฯ ซึ่งแสดงเป็นปาฐกถาไว้หลายครั้ง และได้กำหนดเป็นเป้าหมายหนึ่งของการทำวิจัยครั้งนี้

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ ณ สยามสมาคม โครงการวิจัยร่วมกับสยามสมาคม จัดแสดงปาฐกถาเรื่อง The Uses of Literary Theory โดย Prof. Maria Seixo ซึ่งเป็นอาจารย์สอนภาษาฝรั่งเศสและวรรณคดีเปรียบเทียบที่มหาวิทยาลัยลิซบอน ประเทศโปรตุเกส การบรรยายครั้งนี้มีประโยชน์ต่อการวิจัยมาก เพราะประสบการณ์จากต่างประเทศสองสะท้อนให้เห็นว่าสถานะของวงการวิจารณ์วรรณกรรมไทยก็ไม่ห่างไกลกันนัก นั่นคือ การนิยมนำทฤษฎีวรรณกรรมตะวันตกมาใช้ในการวิจารณ์ Prof. Seixo เตือนให้ตระหนักว่าทฤษฎีวรรณคดีและ

ทฤษฎีการวิจารณ์มีประโยชน์แน่นอน และนักวิจารณ์จำเป็นต้องเรียนรู้ แต่ต้องนำไปใช้ให้ถูกทาง นักวิจารณ์ไม่ควรมุ่งพิสูจน์ทฤษฎีจนละเลยคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ของตัวบทวรรณกรรม ดังที่ ผู้บรรยายเรียกว่า "การใช้ทฤษฎีวรรณคดีโดยปราศจากวรรณคดี" ดังนั้น นักวิจารณ์ต้องสามารถ หลุดจากกรอบคิดของทฤษฎีไปสู่การพิจารณาความหมายและคุณค่าของตัวงานอย่างมีอิสระ มี เหตุผลและวิจารณ์อย่าง

นอกจากนี้ สาขาวรรณศิลป์ยังได้เข้าร่วมสัมมนากับสาขาศิลปะการแสดง ซึ่งเชิญ Mr. Gert Pfafferodt เป็นวิทยากร ในหัวข้อ "การวิจารณ์ละคร" เมื่อ วันที่ ๒๕ - ๒๖ เมษายน ๒๕๔๔ ณ ห้องประชุมคณะจิตรกรรม ประติมากรรม และภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร แม้จะเป็น ประสพการณ์ต่างสาขา แต่ข้อคิดหลายประการเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยสาขาวรรณศิลป์ อย่าง เช่น การกล่าวถึงคุณสมบัติของนักวิจารณ์ว่าต้องเป็นผู้เปิดใจกว้าง ยอมรับสิ่งใหม่ ๆ ต้องศึกษาค้นคว้าเพื่อให้รู้เท่าทันศิลปินผู้สร้าง เป็นสื่อกลางระหว่างศิลปินกับผู้รับ และบางครั้งควร สามารถชี้ช่องบอกทางแก่ศิลปินผู้สร้างได้ด้วย นักวิจารณ์ต้องพร้อมที่จะเสี่ยง และอยู่ท่ามกลาง ความขัดแย้งหลายรูปแบบ นอกจากนี้ นักวิจารณ์ยังต้องเป็นนักวิพากษ์สังคม นอกเหนือไปจาก มีความสำนึกทางศิลปะ เพราะศิลปะไม่อาจแยกขาดจากสังคมการเมืองได้ สิ่งต่าง ๆ ที่ผู้เชี่ยวชาญการละครกล่าวมานี้ สอดคล้องกับข้อมูลของสาขาวรรณศิลป์ ทำให้มั่นใจว่าประสพการณ์ ของการวิจารณ์ไทยไม่ห่างไกลจากการวิจารณ์ศิลปะในสังคมต่างวัฒนธรรมนัก

๓.๑๑ การให้ทุนอุดหนุนการทำวิทยานิพนธ์ (แก้ไขเป็นข้อความข้างล่างนี้)

มีผู้ยื่นความจำนงขอรับทุนอุดหนุนการทำวิทยานิพนธ์ ระดับปริญญาโท ๑ ราย แต่เนื่องจากเอกสารในการเสนอขอรับทุนไม่ชัดเจน สาขาวรรณศิลป์พิจารณาแล้ว จึงมีมติไม่ให้ทุนอุดหนุนการทำวิทยานิพนธ์

๔. ข้อสรุปเกี่ยวกับวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์และทิศทางการวิจารณ์ไทย

๔.๑ วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์วรรณกรรมไม่เข้มแข็ง เพราะค่านิยมของสังคมไทยที่ติด ยึดกับความคิดว่าการวิจารณ์คือการตำหนิข้อบกพร่อง และไม่ยอมรับการวิจารณ์เชิงติติงที่เป็น ลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากข้อติติงนั้นเกิดจากอารมณ์และอคติ มิใช่ด้วยเหตุผล และขาดศิลปะของการวิจารณ์ ผู้วิจารณ์มักได้รับการโต้ตอบจากศิลปินผู้สร้างจนกลายเป็นการ วิวาทะทางวรรณกรรม การวิจารณ์จึงเป็นการสื่อสารชนิดหนึ่งที่ต้องมีคุณลักษณะของศาสตร์และ ศิลปอย่างพร้อมมูล เหมือนดังที่กุสุมา รัชชเมณี ให้ทัศนะว่า การชี้นำของนักวิจารณ์ควรเป็นไป โดยทางอ้อม หากชี้นำตรง ๆ นักเขียนมักไม่ยอมรับ

๔.๒ วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมแห่งการอ่าน เพราะนิสัยรัก การอ่านย่อมทำให้เกิดความคิด และทัศนะวิจารณ์ ดังนั้น เมื่อวัฒนธรรมแห่งการอ่านอ่อนแอ

วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ก็ย่อมอ่อนแอตามไปด้วย การพัฒนาวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์จึงต้องเป็นกิจกรรมที่กระทำไปพร้อมกับการสร้างวัฒนธรรมการอ่านและส่งเสริมการสร้างสรรค

๔.๓ การวิจารณ์เป็นกิจกรรมทางปัญญา การแสดงความคิดเห็นต่อวรรณกรรมเรื่องหนึ่งในมุมมองที่แตกต่างกันนับเป็นมหรสพทางปัญญาในหมู่ผู้อ่าน การวิจารณ์ชั้นวิจารณ์จึงสร้างความคึกคักในวงวรรณกรรม ทำให้มองเห็นศักยภาพของงานสร้างสรรค์ว่าสามารถกระตุ้นจินตนาการความนึกคิดของผู้อ่านได้อย่างกว้างขวาง ในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๓๐ มีการวิจารณ์ชั้นวิจารณ์ และวิจารณ์โต้วิจารณ์กันอย่างคึกคัก ในนิตยสารโลกหนังสือและถนนหนังสือ เช่น บทวิจารณ์ "ไต่หัดนะของวิภา กงกะนันทน์ เรื่อง พระลอกกับปู่เจ้าสมิงพราย" ใน โลกหนังสือ กันยายน ๒๕๒๕ และบทวิจารณ์ "วิจารณ์แห่งวิจารณ์ปัจจุบัน ไต่ 'ค่างพลู' กรณี 'ดลิ่งสูง ชุงหนัก'" ของ สัตยา ประชาชน ใน ถนนหนังสือ กรกฎาคม ๒๕๒๘ เป็นต้น การวิจารณ์โต้วิจารณ์ มักจะคึกคักในช่วงการประกวดวรรณกรรมซีไรต์ ในบางปีทำให้เกิดการวิจารณ์โต้วิจารณ์อย่างรุนแรง รวมทั้งการวิจารณ์ได้คำตัดสินของคณะกรรมการซีไรต์ การวิจารณ์ชั้นวิจารณ์และวิจารณ์โต้วิจารณ์ครั้งสำคัญ คือ กรณีวิจารณ์รวมเรื่องสั้น อัญมณีแห่งชีวิต ของ อัญชัน ซึ่งได้รับรางวัลซีไรต์ ในปี ๒๕๓๓ ธเนศ เวศร์ภาดา รายงานไว้ในบทความ ชื่อ "๑๒ ปี วรรณคดีวิจารณ์ไทย (พ.ศ. ๒๕๒๖ - ๒๕๓๘)" ¹ ว่า

"ทิวา สาระจูทะ นักวิจารณ์ดนตรีเป็นผู้เปิดประเด็นเป็นคนแรก โดยชี้ให้เห็นว่างานของอัญชันมีรากความคิดของฝรั่ง ตามด้วยอนุช อาภาภิรม นักเขียนนักคิดเปิดประเด็นเรื่องความมีดมนที่ได้จากการมองโลกในแง่ร้ายของอัญชัน อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ อาจารย์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เห็นความชอบลองของใหม่ของอัญชัน วาณิช จรุงกิจอนันต์ นักเขียนเรื่องสั้นซีไรต์ ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ สวมบทบาทนักวิจารณ์เปิดประเด็นเรื่องการใช้ภาษาที่ผิดพลาดและความไม่เป็นเอกภาพทางวรรณศิลป์ของอัญชัน และจำลอง ผึ้งชลจิตร เปิดประเด็นวิพากษ์ว่า อัญชันใส่ใจเขียนเรื่องปฏิบูล เรื่องเพศ เรื่องผี และเรื่องตลกมุขมุกข์ รวมทั้งการเขียนตอบโต้เป็นเล่มโดยนักวิจารณ์ที่ใช้ชื่อว่า นเรนทร์ จันทรประสูตร ซึ่งแสดงทรรศนะปฏิเสธงานของอัญชันตลอดทั้งเล่ม

ในขณะเดียวกัน รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ อาจารย์นักวิชาการทางวรรณกรรมก็ได้แสดงความชื่นชมผลงานของอัญชันว่าเป็นวรรณกรรมสะท้อนภาพการเอาเปรียบของมนุษย์ในสังคมได้อย่างรอบด้าน บัวแพน นันทพิสัย ได้กล่าวชมความสามารถของผู้เขียนที่จับเอาเนื้อแท้ของความเป็นมนุษย์ที่มีกิเลสออกมาตีแผ่ได้อย่างหมดจดและหมดเปลือก เจตนา นาควัชระ ได้กล่าวถึงความเข้มข้นทางความคิดที่ได้มาจากเนื้อหาและเรื่องราวที่มีสารเชิงปรัชญาแฝงอยู่

¹ ธเนศ เวศร์ภาดา, "๑๒ ปี วรรณคดีวิจารณ์ไทย (พ.ศ. ๒๕๒๖ - ๒๕๓๘)", ทะเลปัญญา, พระนคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๓, หน้า ๑๒๕ - ๖.

ดวงมน จิตรจันทน์ และ ชเนต เวตร์ภาดา ก็ได้แสดงความเห็นได้ว่านิช จรุงกิจอนันต์ เกี่ยวกับการใช้ภาษาของอัญชันที่แตกต่างจากของคนอื่น ๆ

หลังจากนั้นมา การวิจารณ์ข้อวิจารณ์ก็เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เมื่อบทความเสวนาวรรณกรรมเรื่อง "สุนทรียภาพและสุนทรียรสในงานกวีนิพนธ์ไทย" ปรากฏโดย ดวงมน จิตรจันทน์ ตีพิมพ์ใน *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* (๒๕๓๕) แล้ว ได้มีจดหมายจากดวงเดือน สว่างวงศ์ แสดงปฏิกิริยาต่อดวงมน ผ่านคอลัมน์เป็นสนทนาของสิงห์สนามหลวง ใน *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* อีกหลายฉบับต่อมา

การวิจารณ์ข้อวิจารณ์และวิจารณ์โต้วิจารณ์เช่นนี้ ยังเกิดขึ้นกับวรรณกรรมซีไรต์เรื่องอื่น ๆ อีก ได้แก่ เวลา ของชาติ กอบจิตติ (๒๕๓๗) *ม่านกล้วย* ของ ไพวรินทร์ ขาวงาม (๒๕๓๘) *ประชาธิปไตยบนเส้นขนาน* (๒๕๔๐) และ *สิ่งมีชีวิตที่เรียกว่าคน* (๒๕๔๒) ของ วินทร์ เลียววาริณ

เนื่องจากวรรณคดีเป็นงานศิลปะที่ส่งผลกระทบต่อผู้อ่านแตกต่างกันไปตามประสบการณ์ของผู้อ่าน วรรณคดีเรื่องเดียวกันอาจสร้างผลกระทบทางอารมณ์ไม่เหมือนกัน ดังนั้น การวิจารณ์ข้อวิจารณ์ หรือการวิจารณ์โต้วิจารณ์ จึงเป็นนิมิตรหมายอันดีที่แสดงให้เห็นความเข้มแข็งของวัฒนธรรมการอ่าน ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนทัศนะที่มีต่อวรรณกรรมในวงกว้าง และเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้เขียนที่ทราบดีว่ามุมมองเห็นแง่มุมหลากหลายในวรรณกรรมเรื่องเดียวกัน อันจะเป็นคุณูปการในการพัฒนาการเขียนและการอ่านต่อไป การวิจารณ์ข้อวิจารณ์และการวิจารณ์โต้วิจารณ์จึงเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ยืนยันว่าวรรณกรรมเมื่อตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว เป็นสมบัติของมหาชน

บทวิจารณ์ที่เกิดจากการวิจารณ์ข้อหรือวิจารณ์โต้ล้วนเป็นการแสดงปฏิกิริยาที่แตกต่างกันของผู้รับ เป็นกิจกรรมสร้างสรรค์ที่ทำให้วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์เติบโตอย่างมีพลัง เพราะเป็นการใช้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น อันจะนำไปสู่การยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากของตน การวิจารณ์ยังเป็นการแสดงคุณภาพของการอ่านวรรณกรรม เพราะผู้ที่วิจารณ์ได้ผู้อื่น หรือวิจารณ์ด้วยมุมมองที่ต่างไปจากนักวิจารณ์อื่น ย่อมต้องมีประสบการณ์และหลักเกณฑ์ในการอ่านเป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังเป็นการกระตุ้นให้ผู้อ่านบทวิจารณ์ใช้วิจารณญาณในการพิจารณาบทวิจารณ์ที่แตกต่างหลากหลายเหล่านี้อย่างถี่ถ้วน การวิจารณ์ข้อวิจารณ์ และการวิจารณ์โต้วิจารณ์บางครั้งอาจนำไปสู่การเกิดวิวาทะทางความคิดและอารมณ์ระหว่างนักวิจารณ์กับนักวิจารณ์ หรือระหว่างนักวิจารณ์กับนักเขียนบ้าง แต่ก็ยังถือว่าเป็นปรากฏการณ์ช่วงสั้น ๆ ที่ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์มากนัก

ปัจจุบัน การวิจารณ์ข้อวิจารณ์มีน้อยลง อาจจะเป็นด้วยเหตุที่ไม่มีบทวิจารณ์ที่มีพลังมากพอจะกระตุ้นให้นักวิจารณ์อีกผู้หนึ่งอยากแสดงทัศนะที่แตกต่าง หรืออาจจะเป็นเพราะปัจจุบันมีนักวิจารณ์จำนวนน้อย นักวิจารณ์จึงพยายามหลีกเลี่ยงการมีวิวาทะทางวรรณกรรม

แต่ไม่ว่าจะเป็นเพราะสาเหตุประการใด การลดน้อยลงของการวิจารณ์ข้อวิจารณ์มีผลกระทบต่อ การสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์

๔.๔ การสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ในกรอบของระบบสังคมไทย อาจจะต้องดำเนิน ไปในลักษณะ “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากการจัดเสวนากลุ่มย่อย การ ประชุมปฏิบัติการสาขาวรรณศิลป์และสาขาอื่น ๆ พบว่าการเปิดเวทีให้ศิลปินผู้สร้างกับผู้รับและ นักวิจารณ์มาพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เปิดเผยท่าทีทัศนคติของกันและกัน ช่วยทะลาย กำแพงแห่งความไม่เข้าใจระหว่างผู้สร้างและผู้รับได้ดีมาก ศิลปินผู้สร้างปรับเปลี่ยนอคติที่มีต่อ นักวิจารณ์และเข้าใจ “สุนทรียศาสตร์แห่งผู้รับ” ในขณะเดียวกันผู้รับและนักวิจารณ์เข้าใจ ทัศนคติของนักเขียนมากขึ้น แม้จะเป็นการวิจารณ์แบบมุขปาฐะ แต่สามารถพัฒนาไปสู่วัฒน ธรรมลายลักษณ์ได้ในโอกาสต่อไป

๔.๕ หากพิจารณาทิศทางของการวิจารณ์ตั้งแต่เริ่มแรก จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่เป็นการ วิจารณ์ในแนวสุนทรียศาสตร์ นั่นคือให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทางศิลปะและสุนทรียภาพ ของภาษากวี ดังเช่นสมาคมวรรณคดี ในสมัยรัชกาลที่ ๗ ได้กำหนดหลักวรรณศิลป์ในการ พิจารณาวรรณคดีไว้ชัดเจน² การกำหนดหลักเกณฑ์ในการพิจารณาประเมินคุณค่าวรรณคดี ซึ่ง เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ยุควรรณคดีสโมสร ก่อตั้งโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๖๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ยุคสมาคมวรรณคดี ก่อตั้งโดยสมเด็จพระยาตำราจราชานุ ภาพ พ.ศ. ๒๔๗๔ สมัยรัชกาลที่ ๗ และยุควรรณคดีสมาคม ก่อตั้งโดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. ๒๔๘๕ สมัยรัชกาลที่ ๘ ล้วนเป็นความพยายามในการส่งเสริมการแต่งและการอ่านวรรณ คดีไทยแนวประเพณี เพื่อดำเนินกระแสนิยมแต่งและนิยมอ่านวรรณกรรมสมัยใหม่

การวิจารณ์แนวสุนทรียศาสตร์ได้พัฒนาต่อมาด้วยหลักทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ของตะวันตก และตะวันออก และเป็นแนววิจารณ์ที่นิยมอยู่จนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากบทวิจารณ์ของ ดวงมน จิตรจันทน์ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา และชเนศ เวศร์ภาดา เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบ ว่า ผู้วิจารณ์บางคนตีความหมายของตัวบทโดยอาศัยศาสตร์ต่าง ๆ เช่น จิตวิทยา สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ สถิตินิยม ฯลฯ นักวิจารณ์บางคนใช้ความรู้ทางด้านศิลปะ ภาพยนตร์ และการละคร มาช่วยพิจารณากลวิธีการเล่าเรื่องของวรรณกรรม นอกจากนี้ นักวิจารณ์รุ่นใหม่บางคน เช่น ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช และนพพร ประชากุล ได้ใช้ทฤษฎีใหม่ ๆ ทางวรรณคดีจากตะวันตก เช่น ทฤษฎีโครงสร้างนิยม (Structuralism) ทฤษฎีหลังสมัยใหม่ (Post-Modernism) ทฤษฎีหรือสร้าง

² สมาคมวรรณคดี ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔ โดยความริเริ่มของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ พระวรเวทย์ พิสิฐกรรมการท่านหนึ่งกำหนดหลักเกณฑ์ทางวรรณศิลป์ในการพิจารณาวรรณคดีไว้ ๕ ประการ คือ ๑. แต่งถูก ต้องตามข้อบังคับของคำประพันธ์ชนิดนั้น ๆ โดยเคร่งครัด ๒. ความดีและเด่น ๓. สัมผัสดี ๔. ความไพเราะ ๕. ไม่แต่งอย่างว่ากลอนพาไป

(Deconstruction) ฯลฯ มาวิจารณ์วรรณกรรมสมัยใหม่ของไทย ทำให้แนวการวิจารณ์เช่นนี้มีอิทธิพลต่อนักวิจารณ์รุ่นใหม่เป็นอย่างมากในปัจจุบัน

๔.๖ ยุคของการตื่นตัวอย่างคึกคักในการวิจารณ์วรรณกรรม ปรากฏในช่วงหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ๑๖ เพราะอิทธิพลจากความคิดทางการเมืองแนวมาร์กซิสต์สายจีนที่เห็นว่าการวิพากษ์วิจารณ์เป็นกิจกรรมที่ทำให้แทงทะลุความจริงไม่ว่าด้านบวกหรือด้านลบ นักคิดฝ่ายซ้ายจึงต้องพร้อมที่จะวิจารณ์ตนเองต่อสาธารณะ หลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ๑๖ มีการตีพิมพ์หนังสือลัทธิการเมือง และวรรณกรรมก้าวหน้าทั้งที่แปลมา และทั้งที่เป็นวรรณกรรมไทยในยุคทศวรรษ ๔๐ ซึ่งถือเป็นยุควรรณกรรมเพื่อชีวิตยุคแรก กระแสความคิดเรื่องลัทธิการเมืองฝ่ายซ้ายจึงไหลหลั่งในสังคมไทย นอกจากนี้ยังมีการออกหนังสือพิมพ์และนิตยสารแนวก้าวหน้า ซึ่งมักจะเปิดหน้าวิจารณ์วรรณกรรมและศิลปะให้เป็นเวทีแสดงทัศนะวิพากษ์วิจารณ์ เช่น ประชาชาติ อธิปัตย์ เสียงใหม่ ปุณชน ปิฎกภูมิ ฯลฯ ต่อมาในโลกหนังสือ เป็นนิตยสารทางวรรณกรรมโดยตรง และทางด้านวิชาการ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ออกวารสารอักษรศาสตร์วิจารณ์ ตีพิมพ์ผลงานวิจารณ์ของนิสิต อาจารย์ และนักวิจารณ์อิสระ บรรยายภาพการวิจารณ์วรรณกรรมในยุคนี้จึงคึกคัก เข้มข้น รุ่งเรือง และรุนแรง มีการแบ่งวรรณกรรมออกเป็น ๒ กระแสใหญ่โดยชัดเจน คือ วรรณกรรมเพื่อชีวิต และวรรณกรรมนำเน่า การนำหนังสือศิลปเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน ของจิตร ภูมิศักดิ์ ข้อคิดจากวรรณคดี ศิลปะการแห่งกายกอลอน ของ อินทรายุทธ และ ศิลปวรรณคดีกับชีวิต ของ บรรจง บรรเจิดศิลป์ อันถือเป็นต้นธารของการวิจารณ์ในแนวมาร์กซิสต์ มาตีพิมพ์ใหม่อีก ทำให้กระแสความคิดและทัศนะวิจารณ์แบบมาร์กซิสต์กลายเป็นกระแสหลัก และส่งอิทธิพลให้ ทัศนะ แสงนาม หรือ อนุช อาภาภิรมย์ เขียนบทความชื่อ "วรรณกรรมประเภท "น้ำเน่า" และที่มิใช่ "น้ำเน่า" และวิเคราะห์ลักษณะของวรรณกรรมก้าวหน้า ในหนังสือทฤษฎีประวัติศาสตร์และสังคม ทัศนะวิจารณ์แบบมาร์กซิสต์จึงปรากฏในบทวิจารณ์จำนวนมากในระบายนั้น เช่น บทวิจารณ์ของรัศมี เผ่าเหลืองทอง สันทัด ประติมากรรม (เสถียร จันทิมาธร) สำเร้ง คำพะอู ดุษฎี ศรียะลา ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการวิจารณ์วรรณคดีโบราณอย่างรุนแรงถึงขั้น "เผาวรรณคดี" ทำให้มีนักวิชาการและนักเขียนบางคน เช่น ศุภร บุนนาค เขียนบทวิจารณ์โต้แย้งเพื่ออนุรักษ์คุณค่าของมรดกวรรณศิลป์ของชาติไว้ อาจกล่าวได้ว่าการวิจารณ์ในช่วงนี้มีพลังทางปัญญาสูงสุด เพราะทำให้สังคมสนใจวรรณคดีและกลับไปอ่านบทพวนกันใหม่อีกครั้งหนึ่ง ผลจากการวิวาทกันอย่างรุนแรงและกว้างขวางเช่นนี้ ทำให้มีกระทรวงศึกษาธิการจัดการสังคายนาหลักสูตรและแบบเรียนวรรณคดีไทย ทำให้มีการยกสถานะของวรรณกรรมปัจจุบันให้บรรจุในหลักสูตรและแบบเรียนด้วย หลังเหตุการณ์ ๖ ตุลา ๑๙ การวิจารณ์แนวมาร์กซิสต์ลดบทบาทลงเช่นเดียวกับการสร้างสรรควรรณกรรมเพื่อชีวิต แต่ก็นับเป็นข้อดีที่ทำให้เกิดความสนใจแสวงหาทฤษฎีวรรณคดีอื่น ๆ มาใช้ในการวิจารณ์ศิลปะวรรณกรรม การวิจารณ์จึงดำรงอยู่ในกระแสธารของวงวรรณกรรมเพียง

คู่ไปกับการสร้างสรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคเศรษฐกิจเฟื่องฟู ซึ่งการสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมเป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งในสังคม

๔.๗ หลังวิกฤตเศรษฐกิจ เวทีในการวิจารณ์ลดน้อยลง เพราะนิตยสารทางวรรณกรรม โดยตรงหลายเล่มปิดตัวไป เช่น *ข้อการะเกด ไรเตอร์แมกกาซีน* นิตยสารข่าวการเมือง/เศรษฐกิจที่เปิดเนื้อที่ไว้สำหรับการวิจารณ์วรรณกรรม บางเล่มปิดตัวไป เช่น *มาตุภูมิรายสัปดาห์* *ฐานเศรษฐกิจรายสัปดาห์* บางเล่มปิดคอลัมน์บทวิจารณ์ บางเล่มลดพื้นที่ของคอลัมน์บทวิจารณ์ บางเล่มเปลี่ยนแปลงทิศทางในการนำเสนอ เป็นรูปของบทความ หรือวิจารณ์หนังสือเป็นกลุ่ม ฯลฯ บทวิจารณ์วรรณกรรมเล่มใดเล่มหนึ่งอย่างเจาะลึกทุกแง่มุมจึงมีน้อยลง เพราะไม่มีเนื้อที่พอแก่การตีพิมพ์ บทวิจารณ์ทำนองนี้จึงมักตีพิมพ์ในวารสารทางวิชาการ ซึ่งปัญหาทางเศรษฐกิจก็ทำให้ตีพิมพ์เผยแพร่เพียงปีละเล่มเท่านั้น วิกฤตด้านเวทีวิจารณ์จึงส่งผลทำให้ไม่อาจส่งเสริมวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้ต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม จากกลางปี ๒๕๔๓ จนถึงปัจจุบัน มีนิตยสารทางวรรณกรรมเกิดใหม่อีกหลายเล่ม เช่น *กล้วยทานตะวัน*, *Vain Comment*, *BC Bzine*, *AW (Alternative Writer)*, *POMO*, *ชุมทางปากหมา* เป็นต้น นิตยสารเหล่านี้เน้นการตีพิมพ์บทวิจารณ์วรรณกรรมและบทวิจารณ์ศิลปะแขนงอื่น ๆ เช่น ภาพยนตร์ ดนตรี แดนดิสนีย์

ดังกล่าวเป็นนิตยสารนอกกระแส นอกจาก*กล้วยทานตะวัน*ซึ่งตีพิมพ์เป็นรูปเล่มสวยงามแล้ว นิตยสารเล่มอื่นๆ ล้วนเป็นหนังสือทำมือ คือผลิตเองด้วยระบบเทคโนโลยีต่ำ และจำหน่ายตรงแก่สมาชิกหรือวางจำหน่ายตามร้านหนังสือเล็ก ๆ บางแห่งหรือจำหน่ายเองตามงานออกร้านหนังสือ ดังนั้น นิตยสารที่ได้รับทุนอุดหนุนจากสมาชิกเพียงอย่างเดียวเช่นนี้ไม่อาจคาดการณ์ได้ว่าจะมีอายุยืนยาวไปได้นานเท่าใด ดังเช่น*กล้วยทานตะวัน*ซึ่งต้องปิดตัวลงชั่วคราวเมื่อผลิตได้เพียง ๑๐ เล่ม ทั้ง ๆ ที่มียอดสมาชิกถึง ๓๐๐ กว่าคน

๔.๘ แม้ว่าพลังทางปัญญาของบทวิจารณ์ไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับความเข้มข้นของตัวบทวรรณกรรมเสมอไป แต่เราก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าวรรณกรรมที่มีความโดดเด่นทั้งในด้านเนื้อหาและกลการประพันธ์จะทำทลายให้นักวิจารณ์ช่วยกันตีความด้วยมุมมองและกลยุทธ์ทางวรรณศิลป์หลากหลาย นอกจากนี้ ความสนใจของมหาชนต่อการวิจารณ์ยังสัมพันธ์กับบรรยากาศความคึกคักของการสร้างสรรค์และการเผยแพร่วรรณกรรมอยู่ไม่น้อย ฉะนั้น การวิจารณ์จึงมักได้รับแรงกระตุ้นในช่วงที่การประกวดวรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมซีไรต์ และในขณะเดียวกันบทวิจารณ์ก็ช่วยกระตุ้นมหาชนเกิดความตื่นตัวสนใจความเคลื่อนไหวของวรรณกรรมในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ด้วย เมื่อเป็นเช่นนั้น การวิจารณ์จึงดูเหมือนมีฤดูกาลแสนสั้น มีวงจำกัดอยู่เพียงวรรณกรรมที่ส่งเข้าประกวด และตกอยู่ในกระแสทิศทางวรรณกรรมที่สื่อและธุรกิจการพิมพ์เป็นผู้กำหนด ทั้ง ๆ ที่จริงแล้ว การวิจารณ์ควรเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ไม่เพียงเดินตามกระแสวรรณกรรม หากแต่ต้องก้าวนำจนสามารถบ่งชี้แนวโน้มและทิศทางของวรรณกรรมได้ด้วย

๔.๙ พัฒนาการของการสร้างสรรค์วรรณกรรมกำลังถูกกระทบกระเทือนด้วย "หนังสือขายดี" ที่สำนักพิมพ์ใหญ่บางแห่งพยายามสรรหากลยุทธ์การขายต่าง ๆ นานามาใช้ ไม่ว่าจะเป็น การเชิญดารา นักร้อง นางแบบ มาเขียนหนังสือ การเจาะตลาดนักอ่านเฉพาะกลุ่ม การจัดกิจกรรมส่งเสริมการขาย การส่งหนังสือเข้าประกวด ฯลฯ ดังนั้น ในขณะที่ดูเหมือนว่าสำนักพิมพ์กำลังส่งเสริมการผลิต "หนังสือขายดี" มากกว่า "หนังสือดี" ผลกระทบต่อวงการวิจารณ์ก็คือ ประสบปัญหาขาดแคลนหนังสือดี ๆ สำหรับวิจารณ์ เพราะแม้ว่าหนังสือขายดีจะช่วยสร้างนิสัยรักการอ่านแต่ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้สร้างความสนใจของนักวิจารณ์ ปรากฏการณ์นี้เป็นโจทย์ที่ท้าทายให้ต้องขบคิดต่อไปว่าจะมีผลกระทบต่อวงการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์อย่างไร

๔.๑๐ การแข่งขันทางธุรกิจ ทำให้นำการตลาดมาใช้ในการผลิตและการเผยแพร่วรรณกรรม การวิจารณ์จึงเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่บางครั้งอาจต้องเดินเคียงคู่ไปกับกิจกรรมการส่งเสริมการขาย ดังจะเห็นว่ากิจกรรมส่งเสริมการขายที่นิยมกันอย่างหนึ่งในปัจจุบัน คือ การเปิดตัวหนังสือ ซึ่งบางครั้งจะจัดในรูปของการเสวนา หรืออภิปรายเกี่ยวกับวรรณกรรมเรื่องนั้น หรือวรรณกรรมประเภทนั้น ๆ การเสวนาหรืออภิปรายดังกล่าวเป็นการเปิดเวทีวิจารณ์วรรณกรรมแบบมุขปาฐะ ซึ่งอาจพัฒนาไปสู่บทวิจารณ์วรรณกรรมที่เป็นลายลักษณ์ไต้ในโอกาสต่อไป

๔.๑๑ ทิศทางการวิจารณ์ของไทยติดขัดกับตัวบุคคลค่อนข้างแน่นแฟ้น ดังที่หัวหน้าโครงการฯ ได้สรุปไว้ในรายงานความก้าวหน้ารอบ ๖ เดือนที่ ๓ ว่า "ผู้สร้างไม่ได้ให้ความเชื่อถือการวิจารณ์ในฐานะสถาบัน แต่จะให้การยอมรับนักวิจารณ์เฉพาะบุคคล" อันที่จริงไม่เฉพาะผู้สร้าง หากแต่เป็นประชามวรรณกรรมทั้งหมด ทั้งผู้สร้าง ผู้เสพ และนักวิจารณ์ด้วยกันเองจะให้ความเชื่อถือแก่นักวิจารณ์ที่มีวิชา มีความชัดเจน และมีวุฒิภาวะสูงที่จะให้ข้อเสนอแนะอันจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์และการเสพรับ ดังนั้น นักวิชาการที่นำหลักวิชาวรรณคดีวิจารณ์มาใช้อย่างโดดเด่น จะได้รับการยอมรับอย่างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำทฤษฎีของตะวันตกมาเผยแพร่ เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่แก่นักวิจารณ์รุ่นใหม่ ซึ่งจำนวนไม่น้อย ไม่ได้ศึกษามาทางด้านวรรณกรรมโดยตรง หากแต่เป็น "ผู้รักสมัครเล่น" ที่สะสมประสบการณ์การอ่าน และค้นคว้าศึกษาด้วยตนเอง ดังนั้น จากการสัมภาษณ์ จึงมีข้อยืนยันว่า เจตนา นาควัชร ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช นพพร ประชากุล ชลธิรา สัตยาวัฒนา กอบกุล อิงคุทานนท์ ดวงมน จิตรจำนงค์ ธเนศ เวศร์ภาดา จรูญพร ปรปักษ์ประลัย เป็นนักวิจารณ์ที่กลุ่มนักวิจารณ์ด้วยกันเอง นักอ่าน และนักเขียนให้ความเชื่อถือ แต่ก็น่าเสียดายว่านักวิชาการที่ได้รับความเชื่อถือสูงเหล่านี้หลายคนวางมือไปแล้ว และหลายคนไม่ได้ทำงานต่อเนื่อง จึงได้แต่ฝากผลงานไว้จำนวนหนึ่งเพื่อประโยชน์ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา

๕. การเชื่อมโยงประสบการณ์ไทยกับประสบการณ์ต่างประเทศ

ประสบการณ์จากต่างประเทศนับว่ามีคุณค่าต่อการวิจัย เพราะจากการที่ผู้วิจัยสาขาวรรณศิลป์ได้รับข้อมูลจากการฟังการบรรยายของผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศที่ได้เชิญมา และเข้าร่วมฟังการบรรยายของผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศสาขาศิลปะการแสดง ตลอดจนได้ข้อมูลจากสรณิพนธ์ทวิวิจารณ์ของต่างประเทศ ทำให้เพิ่มพูนความรู้และเกิดทัศนะเปรียบเทียบกับทวิวิจารณ์ของไทยหลายประการ เป็นต้นว่า Prof. Dr. Ganeshan ผู้เชี่ยวชาญจากอินเดียอธิบายว่าในวัฒนธรรมสันสกฤต การวิจารณ์คือการชื่นชมและเข้าถึงวรรณคดี ด้วยการซาบซึ้ง ไม่ใช่ ตัดสินคำอธิบายของผู้รู้ชาวอินเดียช่วยให้คำตอบเรื่องความแตกต่างของการวิจารณ์วรรณคดีไทยในยุคแรกเริ่มที่มีการวิจารณ์กับยุคหลัง ๆ ในยุคแรก ๆ การวิจารณ์มักเป็นไปในลักษณะชื่นชมสุนทรียภาพและสุนทรียรสในวรรณคดี ผู้วิจารณ์เข้าถึงวรรณคดีด้วยอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าคิดหาเหตุผล ในลักษณะ "ใจถึงใจ" และผู้วิจารณ์ยังต้องมีทักษะทางศิลปะที่เกือบจะกลายเป็นหนึ่งเดียวกับศิลปินผู้สร้างงาน ส่วนการวิจารณ์ในยุคหลัง แม้ว่าการวิจารณ์แนวสุนทรียศาสตร์ยังเป็นแนววิจารณ์ที่นิยมกันอยู่มาก แต่ก็มีการใช้ชนบทการวิจารณ์แบบตะวันตก ที่ผู้วิจารณ์ "ตรวจสอบ" ด้วยทฤษฎีอย่างใกล้ชิด และประเมินคุณค่าอย่างถี่ถ้วนต้องแท้ไม่ใช่ว่าแสดงความซาบซึ้งประสบการณ์จากวัฒนธรรมอินเดียส่งสะท้อนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในการวิจารณ์ของไทยได้อย่างดี เพราะในอดีต วรรณคดีไทยและวรรณคดีวิจารณ์ไทยได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดียและทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ของอินเดียไม่น้อย ต่อมาจึงรับอิทธิพลจากกระแสวัฒนธรรมตะวันตก เช่นเดียวกับอินเดีย เราจึงมีวัฒนธรรมสองกระแสไหลเวียนอยู่ในบริบทของการสร้างและเสพวรรณกรรมไทย การบรรยายของวิทยากรจากอินเดียได้เตือนให้เราพึงพิเคราะห์ความเหมาะสมของการนำทฤษฎีตะวันตกมาใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีไทย ขณะเดียวกันกระตุ้นให้เราใส่ใจในเรื่องวรรณคดีศึกษาของไทย เพื่อเรียนรู้ทฤษฎีการสร้างและการเสพวรรณคดีในบริบทวัฒนธรรมของเราเอง อันอาจจะนำไปสู่การค้นพบ "ทฤษฎีแผ่นดินแม่" ในที่สุด ข้อเสนอแนะของวิทยากรที่พ้องกับแนวคิดของโครงการวิจัยฯ สร้างกำลังใจว่าการดำเนินการวิจัยมีทิศทางที่ถูกต้องและอาจพบคำตอบได้ในบั้นปลาย

นอกจากนี้ การบรรยายของ Prof. Dr. Maria Seixo ทำให้เห็นว่าการใช้ทฤษฎีในการวิจารณ์วรรณกรรมเป็นกระแสนิยมระดับโลก ทฤษฎีการวิจารณ์ช่วยทำให้เกิดมุมมองใหม่ ๆ ต่อวรรณกรรม แต่ขณะเดียวกันการหมกมุ่นกับทฤษฎีจนเกินไปก็อาจจะเกิดปรากฏการณ์อย่างที่คุณผู้เชี่ยวชาญกล่าวว่าเป็น "การใช้ทฤษฎีวรรณคดีโดยปราศจากวรรณคดี" จากการศึกษาวิจัยข้อมูลบทวิจารณ์วรรณกรรมของไทย ก็ได้พบปรากฏการณ์ทำนองนี้เช่นเดียวกัน

ในส่วนของสรณิพนธ์ทวิวิจารณ์ ข้อมูลจำนวน ๔๒๕๓ รายการเป็นหลักฐานยืนยันความมั่งคั่งของการวิจารณ์สาขาวรรณศิลป์ ดังนั้นสาขาวรรณศิลป์จึงคัดเลือกบทวิจารณ์ต่างประเทศมาเป็นสรณิพนธ์เพียง ๓ บท ในจำนวนสรณิพนธ์ทั้งหมด ๕๐ บท สรณิพนธ์บทวิจารณ์ต่างประเทศ ๓ บท เป็นบทความของนักทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์ที่มีชื่อเสียง ได้แก่

"ความคิด ความเชื่อ และความสำนึกเชิงปรัชญา" ของ โรนัลด์ พิค็อก "มรดกกรรมของผู้แต่ง" ของ โรลองค์ บาร์ธส์ และ "เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ การเมืองและอักษรศาสตร์ : บทสัมภาษณ์โดย New Left Review" ของ เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ผู้วิจัยได้เชื่อมโยงประสบการณ์ความรู้จากบทวิจารณ์ทั้ง ๓ บทนี้มาใช้ในการวิจัย ทำให้เห็นความสอดคล้องและความแตกต่างกับทัศนะวิจารณ์ของไทย ดังนี้

โรนัลด์ พิค็อก นักวิชาการชาวเยอรมันเสนอความคิดในบทความของเขาว่าวรรณคดีมีความสัมพันธ์กับชีวิต ความโดดเด่นของวรรณคดีอยู่ที่นัยเชิงปรัชญา ดังนั้น ผู้อ่านหรือนักวิจารณ์หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะประเมินคุณค่าเนื้อหาความคิดของตัวบทควบคู่ไปกับอารมณ์ความรู้สึก ความคิดในวรรณกรรมอาจจะไม่ได้เป็นระบบเหมือนความเชื่อทางศาสนาหรือปรัชญา แต่เป็นการตระหนักในปัญหาของมนุษยชาติ ของสังคม และของปัจเจกบุคคล ดังนั้น การวิจารณ์วรรณกรรมที่มีพลังจึงต้องชี้ให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรม และคุณค่าของชีวิตมนุษย์ไปพร้อมกัน แนวคิดของของพิค็อกยืนยันให้เห็นว่าการวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมต่อชีวิตและสังคม ย่อมเป็นพลังทางปัญญาแก่สังคม อันสอดคล้องกับกรอบนิยามความหมายของการทำวิจัยครั้งนี้

ความคิดของโรนัลด์ พิค็อกสอดคล้องกับทัศนะของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ นักวิชาการชาวเวลส์ ที่แสดงไว้อย่างหนักแน่นว่า งานศิลปะที่ดีย่อมมีคุณค่าต่อชีวิตและสังคม เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ มีทัศนะเชิงสังคมนิยม เขาจึงมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตวรรณกรรม เจือนไขในการผลิต และผู้รับอันหมายถึงผู้อ่าน ครอบคลุมไปถึงประชาคมวรรณกรรมและขยายไปสู่สังคมโดยรวมด้วย ดังนั้น ในทัศนะของเขา การวิจารณ์จึงไม่ใช่กิจกรรมทางปัญญาที่เน้นปัจเจกนิยมและอัตวิสัยเช่นทฤษฎีวิจารณ์ของบางสำนัก เขาเห็นว่าการวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมจากเนื้อหาความคิดของตัวบท หรือผลกระทบทางอารมณ์ต่อผู้อ่านเท่านั้นยังไม่เพียงพอ หากแต่ผู้วิจารณ์ต้องสามารถสื่อคุณค่าอธิบายความหมายของวรรณกรรมที่มีต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และผลกระทบของวรรณกรรมต่อผู้รับที่ต่อเนื่องมาหลายยุคสมัย เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ให้ความสำคัญต่อปฏิกิริยาของผู้รับ เช่นเดียวกับบริบททางประวัติศาสตร์และสังคม ดังนั้น สรุปได้ว่า เรย์มอนด์ วิลเลียมส์มีความเห็นว่าวรรณกรรมมีอิทธิพลต่อสังคม และสังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรม และเป็นกิจกรรมรวมที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ทัศนะวิจารณ์ของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ เช่นนี้สอดคล้องกับทัศนะของบรรจง บรรเจิดศิลป์ ในบทวิจารณ์ชื่อ "ดูวรรณคดีจากสังคม ดูสังคมจากวรรณคดี" ซึ่งผู้วิจัยได้ตัดตอนส่วนที่วิจารณ์นวนิยายเรื่อง "ข้างหลังภาพ" ของศรีบูรพามาเป็นสรณิพนธ์ ในบทวิจารณ์นี้ ผู้วิจารณ์ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์อย่างมีพลวัตระหว่างวรรณกรรมกับสังคม และผู้สร้างสรรค์กับมหาชน อันที่จริง ความสอดคล้องทางความคิดระหว่างนักวิจารณ์ต่างประเทศและไทยเช่นนี้มีใช้เรื่องแปลกแต่อย่างใด เพราะทัศนะของ

บรรจง บรรเจิดศิลป์ เกิดจากอิทธิพลของแนวคิดมาร์กซิสต์ที่เน้นให้เห็นว่าเงื่อนไขของการผลิตย่อมสัมพันธ์กับผู้สร้างและผู้เสพ

ส่วนโรลองค์ บาร์ธส์ นักวิชาการชาวฝรั่งเศส เป็นผู้นำเสนอทฤษฎีเรื่องมรณะกรรมของผู้แต่ง ซึ่งเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับตัวบทและลดความสำคัญของผู้แต่ง การที่โรลองค์ บาร์ธส์ กล่าวว่า "กำเนิดของผู้อ่านต้องชำระด้วยความตายของผู้แต่ง" เป็นการยืนยันความสำคัญของผู้อ่านในการเข้าถึงโลกของวรรณกรรมด้วยตนเอง ทฤษฎีของบาร์ธส์สร้างกระบวนทัศน์อย่างใหม่ให้แก่นักวิจารณ์ตะวันตก และมีอิทธิพลต่อนักวิจารณ์ไทยไม่น้อย เพราะแนวคิดของบาร์ธส์เปิดประตูแห่งอิสรภาพแก่นักอ่านนักวิจารณ์ที่จะตีความหมายของตัวบทตามปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นต่อผู้รับ โดยไม่ต้องพะวงถึงจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง หรือบริบททางสังคม อย่างไรก็ตาม เชื่อว่าแนวคิดของบาร์ธส์จะใช้ในการวิจารณ์วรรณกรรมได้ดีทุกกรณีไป สรรนิพนธ์บทวิจารณ์จำนวนไม่น้อยชี้ให้เห็นว่า ผู้วิจารณ์จำเป็นต้องมีความรอบรู้เรื่องภูมิหลัง และบริบททางสังคมของวรรณกรรมอยู่บ้าง ในฐานะเป็น "วาทกรรมเสริม" จึงจะทำให้สามารถตีความตัวบทได้มีน้ำหนักมากขึ้น และไม่คลาดเคลื่อนจนห่างไกลจากจุดมุ่งหมายแท้จริงของตัวบท

๖. นัยที่มีต่อการพัฒนาการศึกษาศิลปะและการวิจารณ์ศิลปะ

จากการศึกษาข้อมูลเอกสาร การสัมภาษณ์ การเสวนา การประชุมเชิงปฏิบัติการ ฯลฯ ผู้วิจัยพบว่าการศึกษาและการวิจารณ์วรรณคดีมีจุดแข็งที่วรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์ ดำเนินควบคู่กันตลอดเวลา ดังเช่นที่ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวไว้ว่า การวิจารณ์เป็นระเบียบวิธีของการศึกษาวรรณคดี ในด้านการศึกษา มีการปลูกฝังการวิจารณ์วรรณคดีในการศึกษาดังแต่ระดับมัธยมจนถึงระดับดุขุฎิบัณฑิต ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงมีความเข้าใจกระบวนการสร้างสรรค์ ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับบริบททางสังคม และการตีความหมายของวรรณกรรม ถึงกระนั้นก็ตาม การศึกษาวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ยังมีจุดอ่อนที่ต้องเร่งพัฒนาให้ดีขึ้นหลายประการ ดังนี้

๖.๑ การขาดแคลนตำราการวิจารณ์ การประชุมปฏิบัติการของสาขาวรรณศิลป์ยืนยันประเด็นนี้เป็นอย่างดี อาจารย์ผู้สอนวิชาวรรณคดีวิจารณ์ทั้งวรรณคดีไทยและวรรณคดีต่างประเทศ โดยเฉพาะในสถาบันการศึกษาที่ห่างไกลจากส่วนกลาง เรียกร้องให้มีตำราการวิจารณ์ที่สร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทฤษฎีการวิจารณ์สมัยใหม่จากตะวันตก ที่แม้จะล้าสมัยไปแล้วในเวทีวรรณกรรมของตะวันตก แต่ยังเป็นของใหม่ในวงวรรณกรรมไทย เพราะนักวิชาการผู้รู้จริงมีน้อย ขาดนักวิชาการที่มีความรอบรู้พอจะนำเสนอทฤษฎีความรู้ทั้งทางกว้างทางลึก และหลากหลายสำนัก การเผยแพร่ความรู้เชิงทฤษฎีจึงยังจำกัดอยู่ในวงแคบ

ดังที่ผู้วิจัยกล่าวไว้ในตอนต้นว่าหนังสือรวมบทวิจารณ์วรรณกรรมมีอยู่บ้าง หนังสือเหล่านี้

สามารถใช้ประโยชน์เป็นตัวอย่างในการวิจารณ์ได้ แม้ผู้เขียนจะไม่ได้สังเคราะห์หรือสรุปแนวคิดและทิศทางของการวิจารณ์ไว้เพื่อประโยชน์แก่ผู้นำไปใช้ในการศึกษา ดังนั้น ผู้เข้าร่วมประชุมจึงคาดหวังที่จะใช้สรรณิพนธ์บทวิจารณ์ของโครงการวิจัยฯ เป็นส่วนหนึ่งของตำราในการสอนวรรณคดีวิจารณ์ ข้อเรียกร้องของผู้ร่วมสัมมนาให้โครงการวิจัยฯ ทำหน้าที่แทนสถาบันการศึกษานี้ แม้จะไม่ใช่อุดประสงค์โดยตรงของโครงการฯ แต่ก็เป็นที่น่าครวญครืดว่านอกเหนือจากการชี้ให้เห็นว่าบทวิจารณ์มีพลังทางปัญญาต่อสังคมแล้ว สรรณิพนธ์บทวิจารณ์น่าจะตอบคำถามเกี่ยวกับหลักการวิจารณ์ ทิศทางการวิจารณ์ ทิศทางการพัฒนาการสร้างสรรค์ บริบททางสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ การเมือง ที่มีผลกระทบต่อวรรณกรรมและต่อการวิจารณ์ ตลอดจนข้อสรุปที่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการทางวิชาการได้ด้วยทั้งนี้เพื่อที่สรรณิพนธ์บทวิจารณ์จะได้เป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการปรับไปสู่การนำไปใช้เป็นตำราสำหรับการสอนวรรณคดีวิจารณ์ต่อไป

๖.๒ การล้มเหลวของการสร้างนักวิจารณ์จากห้องเรียน จากสัมภาษณ์ผู้รู้ซึ่งเป็นผู้สอนวิชาวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ เกือบทั้งหมดกล่าวตรงกันว่า แม้จะมีการสอนวิจารณ์วรรณคดีอยู่ทุกระดับการศึกษา แต่ห้องเรียนไม่สามารถสร้างนักวิจารณ์ได้ สาเหตุมาจากปัจจัยหลายประการ ตั้งแต่ตัวครูผู้สอน ผู้เรียน หลักสูตรการศึกษา ไปจนถึงระบบการเรียนการสอน ดังที่ภิญโญ กองทอง ให้สัมภาษณ์ไว้ชัดเจนว่า เป็นเพราะครูไม่สามารถสร้างนิสัยรักการอ่าน ไม่สามารถปลูกฝังกระบวนการทัศนเชิงวิจารณ์ ครูตามไม่ทันความเคลื่อนไหวของวงการวรรณกรรม จึงไม่สามารถจุดประเด็นใหม่ ๆ ให้ผู้เรียนคิด ค้น และแสดงออก ผู้เรียนอ่านหนังสือน้อยลง แม้แต่ผู้ที่เรียนสายอักษรศาสตร์โดยตรง หลักสูตรการศึกษาก็กำหนดหนังสือให้อ่านน้อยลง ขณะเดียวกันมีสื่ออื่นที่ดึงดูดความสนใจผู้เรียนมากกว่าหนังสือ เมื่อเป็นเช่นนั้น กล่าวได้ว่า การผลิตนักวิจารณ์ด้วยการกระบวนการศึกษาตามหลักสูตรไม่ประสบผลสำเร็จ นักวิจารณ์โดยส่วนใหญ่จึงมาจากผู้ “รักสมัครเล่น” และใช้ประสบการณ์การอ่านอย่างมีคุณภาพนำไปสู่การแสดงทัศนะวิจารณ์เป็นลายลักษณ์อักษร ในประเด็นนี้ สุวรรณ เกரியงไกรเพชร และสุพรรณ ทองคล้าย กล่าวตรงกันว่า การสร้างนักวิจารณ์จากห้องเรียนยังไม่สำคัญเท่ากับการสร้างนักอ่านที่มีคุณภาพ เพราะนักอ่านที่มีคุณภาพก็สามารถจะเป็นนักวิจารณ์ที่มีคุณภาพได้ในโอกาสต่อไป

๖.๓ ความอ่อนแอของวัฒนธรรมการอ่าน อันเกิดจากปัจจัยหลายประการ อันได้แก่ระบบการศึกษาที่ไม่ได้กระตุ้นและปลูกฝังนิสัยรักการอ่าน ความเติบโตของสื่อเทคโนโลยี เช่น ภาพยนตร์ โทรทัศน์ วิทยุเทป CD (แผ่นบันทึกเสียง) CD-ROM (แผ่นบันทึกเสียงและข้อมูล) MP-3 (แผ่นบันทึกเพลง-คุณภาพสูง) CDR (แผ่นบันทึกเสียงและภาพนิ่งที่บันทึกเอง) CDW (แผ่นบันทึกเสียงและข้อมูลที่บันทึกแล้วลบข้อมูลบันทึกใหม่ได้) VCD (แผ่นบันทึกภาพยนตร์) DVD (แผ่นบันทึกภาพยนตร์-คุณภาพสูง) อินเทอร์เน็ต ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เร้าใจคนสมัยใหม่ให้สนใจโลกเทคโนโลยีมากกว่าโลกวรรณกรรม สื่อเหล่านี้จึงเป็นธุรกิจบันเทิงที่ขยายตัวอย่างกว้างขวาง

ในสังคมยุคบริโภคนิยม ดังจะเห็นได้ว่าการวิจารณ์ภาพยนตร์ วิทยุโอเทป แผ่นบันทึกเสียง ได้รับความนิยมนอย่างสูงทั้งจากผู้ผลิต ผู้จำหน่าย ผู้ซื้อผู้เสพ และสื่อสิ่งพิมพ์ที่เผยแพร่บทวิจารณ์ ในลักษณะ “คู่มือการชื้อขาย” ในขณะที่การวิจารณ์วรรณกรรมไม่ได้รับความนิยมเท่านี้เพราะไม่ส่งผลทางธุรกิจ ดังนั้น หากจะพัฒนาวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้เข้มแข็งจำเป็นจะต้องเสริมสร้างนิสัยรักการอ่าน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังจากครอบครัว โรงเรียน สื่อ และสังคมไปพร้อมกัน

๖.๔ ในขณะที่วัยที่วรรณกรรมกรอ่านอ่อนแอ เราก็ต้องยอมรับว่าวัฒนธรรมการเขียนก็อ่อนแอเช่นกัน แม้จะมีการผลิตสร้างวรรณกรรมจำนวนมาก แต่วรรณกรรมส่วนใหญ่กระตุ้นยอดขายมากกว่ากระตุ้นการวิจารณ์ นอกจากนี้ นักเขียนจำนวนหนึ่งก็มีความเป็นปัจเจกสูง จึงมิได้มุ่งสื่อสารกับมหาชนส่วนใหญ่ แต่มุ่งสื่อสารกับกลุ่มนักอ่านที่เป็น “คอวรรณกรรม” จริง ๆ ความจริงในสถานการณ์เช่นนี้ นักวิจารณ์สามารถเข้าไปเป็นสื่อกลางเพื่อขยายฐานผู้อ่านให้กว้างขึ้นได้ แต่ด้วยปัจจัยอื่น ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ทำให้นักวิจารณ์ไม่อาจมีบทบาทต่อวงวรรณกรรมได้สมบูรณ์พอ หากปล่อยให้เป็นอย่างนี้ต่อไป นับวัน นักเขียน นักอ่าน และนักวิจารณ์ จึงกลายเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ในสังคมบริโภคนิยมเข้าไปทุกที การพัฒนาการวิจารณ์จึงไม่อาจดำเนินไปตามลำพัง โดยปราศจากการพัฒนาประชาคมวรรณกรรมพร้อมกันไปทุกด้าน

๖.๕ ข้อมูลจากการสัมมนาเชิงปฏิบัติสาขาวรรณศิลป์และสาขาอื่น ๆ พบว่าการเปิดเวทีเล็ก ๆ ให้ผู้สนใจศิลปะได้มีโอกาสสัมผัสงานศิลปะอย่างใกล้ชิด และมีโอกาสแสดงทัศนะความคิด และปฏิกิริยาของตนต่องานศิลปะร่วมกับนักวิชาการหรือศิลปินผู้สร้างงาน เป็นการเติมเต็มการวิจารณ์ภาคปฏิบัติ ซึ่งผู้สนใจศิลปะขาดโอกาสเช่นนี้ หรือภาคปฏิบัติในชั้นเรียนไม่สมบูรณ์พอ การเปิดเวทีวิจารณ์ภาคปฏิบัติจึงช่วยเสริมความมั่นใจในการแสดงออก และพัฒนาศักยภาพของผู้สนใจศิลปะไปพร้อมกับการศึกษาภาควิชาการ นอกจากนี้ยังอาจเป็นแรงกระตุ้นให้มีการพัฒนาไปสู่การวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรได้ด้วย ดังนั้น การพัฒนาการวิจารณ์ควรมีกิจกรรมต่อเนื่องสม่ำเสมอเพื่อกระตุ้นการวิจารณ์ เช่น การจัดเสวนากลุ่มย่อย การประกวดบทวิจารณ์ การจัดพบนักเขียน การฝึกอบรมนักวิจารณ์รุ่นใหม่ เป็นต้น

๖.๖ ผลจากการวิจัยพบว่าสื่อเป็นตัวกลางสำคัญในการส่งเสริมการวิจารณ์ ดังนั้น ความถดถอยของการวิจารณ์ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากปัญหาเชิงเศรษฐกิจของสื่อที่ทำให้พื้นที่ของการวิจารณ์ลดน้อยลง แต่ปัญหาที่สำคัญมากกว่าปัญหาเชิงเศรษฐกิจก็คือ ปัญหาในเรื่องทัศนคติของสื่อที่ไม่เห็นความสำคัญของการวิจารณ์วรรณกรรมที่มีต่อประชาคมวรรณกรรมในองค์รวม หรือให้ความสำคัญในระดับต่ำจึงทำให้อาจมีการลดพื้นที่การวิจารณ์ หรือควบคุมทิศทางของการวิจารณ์ในลักษณะกว้างมากกว่าลึก นอกจากนี้ สื่อบางแห่งมีบรรณาธิการหรือคนคุมคอลัมน์ที่ขาดความเข้าใจและความรักในวรรณกรรมอย่างแท้จริง จึงปรับเปลี่ยนเวทีวิจารณ์ไปเป็นคอลัมน์บันเทิงอารมณ์ ใช้ถ้อยคำรุนแรง หรือแสดงวิสัยทัศน์เฉพาะตนสูง โดยไม่สนใจศักยภาพของ

ผู้เขียน คุณภาพของผู้อ่าน และคุณค่าของวรรณกรรม ดังนั้น การกระตุ้นให้สื่อเข้าใจบทบาทของตนและความรับผิดชอบที่มีต่อประชาคมวรรณกรรมจึงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง

๗. นัยเชิงทฤษฎี

๗.๑ หากพิจารณาการวิจารณ์วรรณศิลป์ของไทยในช่วงเริ่มต้น หลักการวิจารณ์ก็คือหลักเดียวกับศิลปะการแต่ง นั่นหมายความว่าเมื่อมีความรู้ในศิลปะการประพันธ์พอ ๆ กัน ก็มีสิทธิ์จะวิพากษ์วิจารณ์กันได้ จึงไม่น่าแปลกใจแต่ประการใดที่ การวิจารณ์ในยุคแรกเริ่มเป็นเรื่องของกวีวิจารณ์กวี หรือไม่เช่นนั้นกวีก็วิจารณ์ตนเอง อย่างที่เรียกว่าเป็น "อัตวิวิจารณ์" ผู้เสพที่ไม่มีความสามารถในการแต่ง ก็ย่อมไม่มีทั้งศักดิ์และสิทธิ์ที่จะไปวิจารณ์ศิลปินผู้สร้างสรรค์ ทักษะเช่นนี้ยังสืบต่ออยู่ในบริบทวัฒนธรรมไทยในสมัยหลัง ศิลปินผู้สร้างบางคนจึงมีความตระหนักรู้ว่า "เหนือ" กว่าผู้วิจารณ์ ดังเช่นที่ ดอกไม้ดำ กล่าวไว้ในงานเสวนานักวิจารณ์รุ่นใหม่ที่เกิดโดยโครงการวิจัย สาขาวรรณศิลป์ว่า "เคยมีผู้พูดว่า นักวิจารณ์คือคนทำนาบนหลังนักเขียน" นอร์ธโรป ไพรย์ นักวิจารณ์คนดังของตะวันตก เคยกล่าวว่านักเขียนตั้งฉายานักวิจารณ์ว่าเป็นหมาจิ้งจอก (Jackal) ซึ่งเป็นสัตว์ที่ไม่หากินเอง คอยตามเก็บซากสัตว์ที่สิงโตหรือเสือกินเหลือกินทิ้งไว้ (กุสุมา รัชชเมณี, "นักวิจารณ์กับหมาจิ้งจอก" สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ปีที่ ๓๘ ฉบับ ๓๘ พ.ศ. ๒๕๓๕) ทมยันตี นักเขียนคนดังของไทยเคยกล่าวอย่างประชดประชันว่า "นักวิจารณ์ก็คือคนขาดวินัยที่พยายามสอนให้คนอื่นเป็นนักวิ่งโอลิมปิก เหมือนคนเชียร์มวยข้างเวที แต่ถ้าขึ้นไปเองละก็เบี่ยงเดียวจอดทุกราย" ("ทมยันตีวันนี้มีอะไรใหม่ ๆ" สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, พ.ศ. ๒๕๓๕) ไพสิน รุ่งรัตน์ (ชัชฎา แสงกระจ่าง) กล่าวไว้เช่นกัน ในบทความชื่อ "สายฟ้าแลบบนถนนสายเปลี่ยวของนักวิจารณ์วันนี้" (๒๕๓๗) ว่า "ผลงานของนักวิจารณ์มักถูกมองว่าเป็นเพียงการสร้างสรรคงานของคนอื่นอีกชั้นหนึ่ง มิใช่งานที่ได้คิดค้น สร้างหรือจินตนาการขึ้นมาด้วยตนเอง หากแต่เป็นไปในลักษณะของการเอาตัวเองเข้าไปอธิบายงานหรือตีความงานของคนอื่นอีกชั้นหนึ่ง นักเขียนจึงมักมองว่านักวิจารณ์มิได้มีประสบการณ์ในการเขียนแบบที่นักเขียนมิไม่มีความรู้หรือประสบการณ์ในเรื่องราว หรือข้อมูลหรือแม้กระทั่งการสร้างจินตนาการขึ้นที่นักเขียนมี"

ข้อคิดเห็นเหล่านี้ แม้จะคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้นมากในระยะเวลาต่อ ๆ มา หมายความว่านักเขียนยอมรับบทบาทของนักวิจารณ์มากขึ้น ในขณะที่เดิมนักวิจารณ์เข้าใจนักเขียนมากขึ้น แต่เพื่อหลีกเลี่ยงปฏิกิริยาด้านลบรุนแรงในระดับต่าง ๆ ที่อาจก่อความบาดหมางระหว่างนักเขียนกับนักวิจารณ์ นักวิจารณ์จึงมุ่งที่จะสื่อสารกับผู้รับมากกว่าศิลปินผู้สร้าง ดังที่ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ ให้สัมภาษณ์คณะผู้วิจัยว่า "ควรเลิกมองบทบาทนักวิจารณ์ในฐานะผู้ชี้แนะและผู้บอกนักเขียน แต่ควรมองว่าการวิจารณ์ คือ การวิเคราะห์ตัวงานวรรณกรรมมากกว่าการติหรือชมงาน เพราะถ้ามองงานวิจารณ์ยังทำหน้าที่เช่นนี้อยู่ นักเขียนก็ไม่ยอมรับงานวิจารณ์อยู่นั่นเอง" หรืออย่าง

กุสุมา รัชชมณี ให้สัมภาษณ์ว่า "มีหลักอยู่ว่าเพื่อสื่อกับคนอ่าน ไม่ได้สื่อกับคนเขียน" เพราะมีความเห็นว่านักเขียนไม่รับฟังนักวิจารณ์ ดังที่แสดงทัศนะไว้ในบทความ เรื่อง "นักวิจารณ์กับหมาจิ้งจอก" ว่า "ศิลปินผู้สร้างงานศิลปะนั้น ยินดีจะฟังความคิดเห็นเกี่ยวกับงานของตนหรือเปล่า บางคนไม่ไยดีเพราะเชื่อมั่นในฝีมือของตน แต่บางคนไม่ต้องการผู้วิจารณ์ เพราะหวั่นไหว ไม่มั่นใจ" กล่าวคือ "ปากกาประกาศิตฤทธิไกร" ของนักวิจารณ์จะบาดเอา บางคนก็กลัวจน "เกร็ง" ไม่อยากสร้างงานออกมาให้ "ถูก" วิจารณ์อีก หรือไม่ก็ตั้งป้อมกับนักวิจารณ์ และมองมาอย่างระแวงระวัง" ดังนั้น อาจสรุปเป็นนัยเชิงทฤษฎีได้ว่าเป็นเพราะชนบวฒนธรรมไทยที่ไม่ยอมรับคำวิจารณ์เชิงติติง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการติติงที่เป็นลายลักษณ์อักษรต่อสาธารณะ จึงส่งผลให้บทวิจารณ์ของไทยส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะหลีกเลี่ยงการวิวาทะ โดยจะพิจารณาเฉพาะตัวบท และสื่อสารเฉพาะผู้อ่านเท่านั้น หากจำเป็นต้องแสดงคำติชมอันจะพาตีฟิงไปยังศิลปินผู้สร้างก็จะเป็นลักษณะประนีประนอม ใช้ภาษาเชิงวาทะศิลป์ น้ำเสียง "อ่อนโยน" หรือสร้างทัศนคติแบบ "ดีเพื่อก่อ" หรือ "ดีแต่ให้เขายังยืนอยู่บนเวทีได้อย่างมีศักดิ์ศรี" การใช้หลักการประนีประนอม หรือ "ดีเพื่อก่อ" จึงเป็นหลักการวิจารณ์แบบไทย ๆ และการวิจารณ์ในลักษณะเช่นนี้ แม้จะไม่สร้างสีสันให้แก่วรรณกรรม ไม่เป็น "จุดขาย" ของสื่อ แต่ก็สามารถทำให้เกิดวัฒนธรรมการวิจารณ์อย่างค่อยเป็นค่อยไปได้

๗.๒ การวิจารณ์แต่เดิมเน้นกระบวนการสร้างสรรค์ตามองค์ประกอบของการแต่ง เมื่อมีการนำทฤษฎีการวิจารณ์มาใช้ในการวิเคราะห์วิจารณ์ นักวิชาการส่วนหนึ่งนำทฤษฎีมาจากตะวันตก เช่น เจตนา นาควัชระ ชลธิรา สัตยาวัฒนา ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช นพพร ประชากุล เป็นต้น นักวิจารณ์ส่วนน้อยบางคนเน้นการใช้ทฤษฎีตะวันออก ได้แก่ กุสุมา รัชชมณีใช้ทฤษฎีรัส และธเนศ เวศร์ภาดา ใช้ทฤษฎีประพันธ์ศาสตร์ไทย นอกจากทฤษฎีจากต่างชาติเหล่านี้แล้ว น่าสังเกตได้ว่าในบทวิจารณ์ของไทยมีการใช้แนวคิดอย่างหนึ่ง นั่นคือ แนวคิดพุทธศาสนา ทั้งนี้เป็นเพราะทั้งผู้สร้างและผู้รับต่างถูกหล่อหลอมด้วยบริบทของสังคมไทยที่มีแนวคิดพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง วรรณกรรมไทยจำนวนมากถ่ายทอดทัศนะต่อโลกและชีวิตด้วยสำนึกทางพุทธปรัชญาของผู้ประพันธ์ สรรนิพนธ์บทวิจารณ์จำนวนไม่น้อยที่คัดเลือกมาสะท้อนให้เห็นการใช้พุทธปรัชญาเป็นแนวทางในการวิจารณ์เนื้อหาและแนวคิดของวรรณกรรม เช่น บทวิจารณ์ "ผู้ดี" ของ นิลวรรณ ปิ่นทอง บทวิจารณ์ "ความเหมือนในความต่างของทางเสือ" ของ กอบกุล อิงคุทานนท์ บทวิจารณ์ "จดหมายถึงหลาน" และ "พลอยผู้มีความเป็นไท-อย่างไทย" ของ คุณรัญจวน อินทรกำแหง ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการใช้แนวคิดพุทธปรัชญาในการวิจารณ์เป็นทฤษฎีแผ่นดินแม่ที่สั่งสมจากประสบการณ์เฉพาะและพื้นฐานทางวัฒนธรรมไทย และสามารถนำมาใช้วิเคราะห์วิจารณ์ประสบการณ์ทางวรรณศิลป์ได้อย่างกลมกลืน นัยเชิงทฤษฎีในเรื่องนี้ควรมีการศึกษาวิจัยให้ลึกซึ้งต่อไป เพราะอาจนำไปสู่การแสดงอัตลักษณ์ในการวิจารณ์ของไทยได้

๔. การวิจารณ์สองทางให้แกกัน (การเรียนรู้ระหว่างสาขา)

จากการจัดสัมมนา การบรรยายโดยวิทยาการชาวไทยและชาวต่างประเทศ การประชุมเชิงปฏิบัติการของสาขาต่าง ๆ ที่จัดต่อเนื่องกันมาตลอดสามปี และการประชุมใหญ่ประจำปีทั้งสามครั้ง ยืนยันหลักการที่ว่าด้วย “ศิลปะสองทางให้แกกัน” และขยายความไปสู่ “การวิจารณ์สองทางให้แกกัน” ด้วย เพราะเป็นการกระตุ้นประสบการณ์ที่ร่ำรวยแกกันและกัน ทำให้เกิดข้อสังเกตต่อศิลปะข้ามสาขาในเชิงเปรียบเทียบับประสบการณ์เดิมของตน เช่น วิจารณ์วรรณกรรมด้วยมุมมองของทัศนศิลป์และสังคีตศิลป์ (ตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องสั้นของอัศศิริ ธรรมโชติมีลีลาเหมือนภาพของ Degas และเพลง Sonata) วิจารณ์ศิลปะการแสดงด้วยมุมมองของวรรณศิลป์และทัศนศิลป์ (วิจารณ์ละครเรื่องทางเลือกเปรียบเทียบกับตัวบทวรรณกรรมแปลเรื่อง ทางหนี ซึ่งมีเนื้อหาแสดงคุณค่าของสุนทรียภาพแห่งทัศนศิลป์) ฯลฯ ข้อสังเกตเชิงเปรียบเทียบเหล่านี้สามารถพัฒนาขึ้นเป็นงานวิจารณ์ที่มีคุณค่าได้ เพราะหากผู้วิจารณ์แสดงความรู้ของศิลปะต่างสาขาอย่างลึกซึ้งแล้ว อาจช่วยสร้างความเข้าใจต่อวรรณกรรมได้กระจ่าง และเจาะลึกให้เห็นศักยภาพของผู้ประพันธ์

ในการจัดประชุมใหญ่ประจำปี ๒๕๔๒ ซึ่งผู้ร่วมสัมมนาจากหลากหลายสาขา ทุกคนได้สัมผัสงานศิลปะทั้ง ๔ สาขา และต้องแสดงทัศนะวิจารณ์ต่องานต้นแบบที่ได้สัมผัสกันในที่ประชุมกลุ่มย่อย ทำให้ผู้สัมมนาแต่ละคนต้องใช้ประสบการณ์ของตนเป็นพื้นฐานของการวิจารณ์ จึงเกิดทัศนะหลากหลาย และทำให้ได้ข้อสรุปว่ามุมมองและประสบการณ์ต่างสาขาช่วยสองทางให้เกิดความเข้าใจและเข้าถึงศิลปะได้ดียิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่า ทุกคนจะสามารถเสพศิลปะต่างสาขาได้ต้องแท้ทั้งหมด เพราะศิลปะแต่ละสาขามีภาษา ไวยากรณ์ และนัยเฉพาะอยู่มาก การ “ถอดรหัส” เพื่อเข้าถึงศิลปะ และการใช้ “ภาษา” เพื่ออธิบายความรู้สึกอย่างเป็นเหตุเป็นผล ล้วนเป็นอุปสรรคของการวิจารณ์ศิลปะข้ามสาขา ผู้รู้ทางศิลปะจึงมีความเห็นว่าผู้วิจารณ์จากศิลปะต่างสาขาจำเป็นต้องเข้าถึงกระบวนการทางศิลปะในสาขานั้น ๆ ด้วย จะเพียงแต่นำความเคยชินจากความรู้ในศิลปะสาขาของตนมาใช้เท่านั้นยังไม่เพียงพอ และทำให้การศึกษาหรือการเสพศิลปะต่างสาขาไปได้ไม่ไกลและไม่ลึกเท่าที่ควร

ปัญหาที่ต้องแสวงหาวิธีแก้ไขต่อไปคือ ทำเช่นไรจึงจะสามารถเสริมสร้างศักยภาพของผู้วิจารณ์ให้มีความรู้ศิลปะต่างสาขา เพราะการนำความรู้จากศาสตร์หนึ่งหรือหลายศาสตร์มาใช้กับอีกศาสตร์หนึ่งอย่างเชี่ยวชาญและเหมาะสมไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องมีภูมิปัญญาและวุฒิภาวะค่อนข้างสูง การที่ประธานโครงการฯ คณะทำงาน และคณะผู้วิจัยทั้ง ๔ สาขา คือ วรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ สังคีตศิลป์ และศิลปะการละคร ได้ประชุมทำงานร่วมกัน ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันอย่างสม่ำเสมอ และได้ร่วมสัมมนาหรือประชุมปฏิบัติการข้ามสาขา จึงเป็นเสมือนห้องเรียนย่อยๆ ที่แต่ละคนแสวงหาความรู้จากกัน และหลอมรวมความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน อันเป็นการเพิ่มพูนศักยภาพของผู้วิจัยแต่ละสาขาให้เข้มข้นขึ้น แม้จะไม่ถึงขนาดสามารถวิจารณ์ศิลปะข้าม

สาขาได้ แต่ความรู้จากต่างสาขาจะช่วยในการวิจารณ์ศิลปะของตนให้รอบด้านขึ้น

นอกจากนี้ สาขาวรรณศิลป์ยังสามารถเชื่อมโยงประสบการณ์ของการวิจัยของสาขาอื่นมายังสาขาของตน ดังเช่น การวิจารณ์แบบ “ดนตรีวิจารณ์ดนตรี” ของสาขาสังคีตศิลป์ทำให้เกิดทัศนะเปรียบเทียบกับวิจารณ์วรรณศิลป์ในยุคแรกที่เป็นลักษณะ “การสร้างใหม่” หรือ “แต่งล้อ” (parody) วรรณกรรมเรื่องเดิม หรือได้ประจักษ์ว่าการแสดงสดของละครและดนตรีสามารถกระตุ้นการวิจารณ์ได้มาก ดังนั้น เมื่อนักเขียนใช้ลีลาของเสียง “อ่านวรรณกรรม” คือผลงานของเขาเองต่อที่ประชุม มหาชนผู้รับจึงรู้สึกว่วรรณกรรมนั้น ๆ สามารถสร้างความรู้สึกและกระตุ้นความคิดมากกว่าการอ่านเองตามลำพัง นอกจากนี้ ปัญหาความไม่เข้าใจและไม่ยอมรับระหว่างศิลปินผู้สร้างทุกสาขากับผู้วิจารณ์ย่อมเป็นกระจกส่องสะท้อนให้เห็นชนบของสังคมไทยที่ฝังลึกยาวนาน การรู้จักใช้ “ถ้อยคำภาษาวาทะศิลป์” อย่างละเอียดอ่อน ระมัดระวัง เพื่อถนอมรักษาจิตใจของผู้สร้างซึ่งอยู่เบื้องหลังงานศิลปะ เป็นความสามารถที่นักวิจารณ์ทุกสาขาต้องสั่งสมและยอมรับ เหล่านี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าการวิจารณ์ต่างสาขาย่อมส่องทางสว่างแก่กัน และในบางกรณีแม้จะยังไม่สามารถมองเห็นทางออกได้ชัดเจน แต่ก็ทำให้เข้าใจได้ว่าเป็นปัญหาร่วมทางวัฒนธรรม

๙. ความคาดหวังผลกระทบของการวิจัยที่มีอาจมีต่อกลุ่มบุคคลต่อไปนี้

๙.๑ ผู้สร้าง

ยังไม่อาจทราบแน่ชัดว่าผลของการวิจัยเรื่องการวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัยจะมีผลกระทบต่อศิลปินผู้สร้างหรือไม่ มากน้อยขนาดไหน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าศิลปินผู้สร้างจำนวนหนึ่งมีอคติต่อนักวิจารณ์ และไม่พอใจการวิจารณ์ที่ประเมินคุณค่าววรรณกรรมมีข้อดีข้อบกพร่องอย่างไร รวมทั้งไม่พอใจนักวิจารณ์บางคนที่วิจารณ์วิธีคิด วิธีทำงาน วิธีใช้ชีวิตของศิลปินผู้สร้างและเรื่องอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ตัวงาน ในขณะที่ศิลปินผู้สร้างอีกจำนวนหนึ่งมีทัศนคติด้านบวกต่อการวิจารณ์ จะมองเห็นว่าบทวิจารณ์ที่ดีสามารถกระตุ้นให้นักเขียนหันไปกลับตรวจสอบผลงานของตนเอง และมีแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไปได้เหมือนกัน เช่น สุชาติ สวัสดิ์ศรี มีความเห็นว่า “บทบาทของการวิจารณ์มีผลต่อตัวนักเขียนบ้าง แต่ขึ้นอยู่กับปัจจัยและคุณภาพของงานวิจารณ์ วิธีการนำเสนอและท่าทีของผู้วิจารณ์ก็มีผลต่อนักเขียนไม่น้อย นักวิจารณ์บางคน เช่น เจตนา นาควัชระ แม้จะวิจารณ์ในทางลบ แต่ใช้ถ้อยคำที่ทำให้ผู้อ่านคิดและเกิดความเพลิดเพลิน ก็เลยเห็นเป็นเรื่องดีไป” เอื้อ อัญชลี นักเขียนรุ่นใหม่ที่เข้าร่วมเสวนากับนักวิจารณ์รุ่นใหม่ เปิดเผยว่าจากทัศนะวิจารณ์ของ “ดอกไม้ดำ” ที่กล่าวว่าเรื่องสั้นของเธอคลุมเครือ ทำให้เธอตั้งใจว่าจะต้องปรับปรุงการสื่อ “สาร” ไปสู่ผู้อ่านให้ดีขึ้นมากขึ้นในโอกาสต่อไป เพราะเธอไม่ได้ตั้งใจให้เกิดความคลุมเครือ ส่วน วาด รวี นักเขียนรุ่นใหม่อีกคนหนึ่ง มีความเห็นว่า การวิจารณ์ที่มีประโยชน์ต่อตนเอง เป็นการวิจารณ์ในหมู่เพื่อน

ฝูงและคนคุ้นเคย เขาเห็นว่าบทวิจารณ์ที่ดีพิมพ์ไม่อาจสื่อสารไปถึงเขาเพราะมี “ระยะห่างเกินไป” และมีความเห็นว่านักวิจารณ์ต้องการพูดกับนักอ่านมากกว่านักเขียน อย่างไรก็ตาม มีนักเขียนรุ่นอาวุโส เช่น เสนีย์ เสาวพงศ์ กฤษณา อโศกสิน ฯลฯ พอใจให้มีผู้วิจารณ์ผลงานหากให้ความเป็นธรรมแก่นักเขียน เสนีย์ เสาวพงศ์ กล่าวเปรียบเทียบว่า นักเขียนเหมือนลูกบอล นักวิจารณ์คือนักฟุตบอล นักเขียนชอบที่จะถูกเตะบ้าง แต่อย่าให้แรงเกินไป ส่วนนักเขียนรุ่นกลางและรุ่นใหม่ เช่น อัศศิริ ธรรมโชติ ชาติ กอบจิตติ ไพวรินทร์ ขาวงาม วินทร์ เลียววาริณ และคนอื่น ๆ จำนวนไม่น้อยให้สัมภาษณ์ว่าติดตามอ่านบทวิจารณ์ด้วยความสนใจ ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยรวมแล้ว นักเขียนมีปฏิกิริยาทั้งบวกและลบต่อการวิจารณ์ เราอาจจะประเมินไม่ได้ว่าศิลปินผู้สร้างโดยทั่วไปสนใจและรับรู้เรื่องราวของโครงการวิจัยนี้มากน้อยเพียงใด แต่อย่างน้อยที่สุด ในการประชุมเชิงปฏิบัติการ และในการประชุมใหญ่ประจำปีทั้งสองครั้ง ศิลปินผู้สร้างหลายคน ได้แก่ นิคม รายยวา ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ อัศศิริ ธรรมโชติ ไพวรินทร์ ขาวงาม และประชาคม ลุนาชัย ให้ความร่วมมือในการดำเนินงานต้นแบบซึ่งสร้างขึ้นใหม่โดยเฉพาะมาเป็นแบบทดสอบการวิจารณ์ และพร้อมรับฟังคำวิจารณ์อย่างเปิดใจกว้าง นักเขียนทุกคนต้องการเปิดช่องว่างให้คนอ่านใช้จินตนาการของตนเองคิดต่อไปจากตัวบท โดยยืนยันว่าเจตจำนงของผู้เขียนไม่ใช่คำตอบสุดท้ายของการเข้าถึงวรรณกรรม ทักษะของนักเขียนต่อการวิจารณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นว่าศิลปินผู้สร้างเข้าใจการทำงานของนักวิชาการ มีสัมพันธภาพและความเข้าใจอันดีระหว่างศิลปินผู้สร้างกับนักวิชาการ อย่างไรก็ตาม การยินดีเข้าร่วมกิจกรรมวิชาการของโครงการวิจัยฯ ตลอดจนการรับฟังคำวิจารณ์อย่างอ่อนน้อมถ่อมตน ก็มีได้หมายความว่านักเขียนยอมรับบทบาทของการวิจารณ์ต่อกระบวนการสร้างสรรค์เสียทั้งหมด ดังนั้น เมื่อพิจารณาว่าบทวิจารณ์มีพลังน้อยเหลือเกินต่อกระบวนการสร้างสรรค์ของศิลปินผู้สร้าง ความคาดหวังเรื่องผลกระทบของการวิจัยโครงการนี้ต่อศิลปินผู้สร้างไม่ว่าในด้านบวกหรือด้านลบจึงน้อยตามไปด้วย

๔.๒ มหาชน/ผู้รับ

จุดประสงค์ของการวิจัยคือการบ่งชี้ให้เห็นว่าการวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย นั่นคือ บทวิจารณ์ที่มีพลังปัญญาสามารถจุดประกายความคิดแก่ผู้อ่าน กระตุ้นให้เกิดการครุ่นคิดพินิจนึกต่อไป พลังปัญญาของมหาชนจึงเป็นพลังสร้างสรรค์แห่งสังคม ในลักษณะเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าผลของการวิจัยครั้งนี้น่าจะเป็นประโยชน์แก่มหาชน/ผู้รับ เพราะการวิจัยสามารถยืนยันให้เห็นว่าการวิจารณ์เป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ส่งเสริมวัฒนธรรมการอ่านให้เข้มแข็งขึ้น สามารถบ่งชี้ให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมและศักยภาพของนักเขียน นอกจากนี้จากการประเมินผลการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผู้เข้าร่วมสัมมนาส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่าการสัมมนาเปิดโอกาสให้มีประสบการณ์การวิจารณ์ภาคปฏิบัติ ได้สัมผัสผลงานผ่านศิลปินผู้สร้างโดยตรง ซึ่งกระตุ้นความสนใจมากกว่าการอ่านเอง ได้รับทราบวิธีการวิจารณ์ทั้งรูปแบบ เนื้อหา ความคิด และกลวิธีนำเสนอ การได้ฟังทัศนะวิจารณ์ของผู้อื่นทั้งในสาขาวรรณศิลป์ และสาขาอื่น

ทำให้เกิดมุมมองกว้างขวาง หลากหลาย กระตุ้นให้คิดต่อ เกิดพลังทางปัญญา นอกจากนี้ยังเป็นการฝึกให้รู้จักฟังคนอื่น ยอมรับเหตุผลและความคิดของผู้อื่นมากขึ้น ในบรรยากาศที่เปิดกว้างเช่นนี้ ความแตกต่างระหว่างวัย ระหว่างรุ่น จึงไม่เป็นอุปสรรคต่อการวิจารณ์ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การวิจัยมีผลกระทบด้านบวกต่อมหาชน/ผู้รับมากกว่าด้านลบ

๙.๓ นักวิจารณ์

การวิจารณ์เป็นกิจกรรมทางปัญญาที่มีผลกระทบต่อประชาคมวรรณกรรมในวงแคบ ผู้ที่สนใจอ่านบทวิจารณ์ในระดับที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าผู้อ่านวรรณกรรมทั่วไปก็คือนักวิจารณ์ด้วยกันเอง ดังนั้น การวิจัยเรื่องบทวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย จึงเป็นงานวิชาการชิ้นแรกๆ ที่ชี้ให้เห็นบทวิจารณ์ที่ตื่นอกจากจะชี้ให้เห็นศักยภาพของงานเขียนอย่างถ่องแท้แล้วยังมีพลังต่อสังคมอีกด้วย ดังนั้น บทวิจารณ์ที่มีพลังปัญญาจึงมีคุณค่าไม่ยิ่งหย่อนหรือยิ่งกว่าตัววรรณกรรมเอง งานวิจัยชิ้นนี้จะทำให้นักวิจารณ์ตระหนักในบทบาทของตน รับผิดชอบต่อการทำงานวิจารณ์ และสำนึกถึงผลกระทบของงานวิจารณ์ต่อประชาคมวรรณกรรมมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ผลสัมฤทธิ์ของงานวิจัยที่ชี้ให้เห็นว่าในบริบทของสังคมไทยที่วัฒนธรรมแห่งการอ่านการวิจารณ์ยังอ่อนแอ เราสามารถค้นพบบทวิจารณ์ที่มีพลังทางปัญญาแก่สังคมอยู่ไม่น้อยกว่า ๕๐ ชิ้น น่าจะเป็นเครื่องยืนยัน “สถานะ” ของการวิจารณ์ ในประชาคมวรรณกรรมได้ชัดเจนขึ้น อนึ่ง กิจกรรมของโครงการวิจัย อาทิเช่น การประชุมเชิงปฏิบัติการ และการประกวดบทวิจารณ์ สามารถประสบผลสำเร็จในการสร้างนักวิจารณ์หน้าใหม่ให้วรรณกรรมอย่างน้อย ๓ คน ซึ่งน่าจะมีโอกาสพัฒนาฝีมือให้ดีขึ้นได้ต่อไป

ผู้วิจัยยังคาดหวังต่อไปอีกว่า นอกจากผลการวิจัยจะช่วยกระตุ้นให้นักวิจารณ์มีเป้าหมายในการทำงานของตน เกิดความมั่นใจในทิศทางการทำงาน และมุ่งมั่นที่จะให้บทวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาแก่สังคมแล้ว ยังอาจส่งผลให้มีการพัฒนาคุณภาพของสื่อให้ตระหนักในบทบาทหน้าที่ของตนต่อมหาชนอีกด้วย

๙.๔ วงการวิชาการ

ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้อ ๓ ว่า งานค้นคว้าเกี่ยวกับวรรณคดีวิจารณ์มีไม่มาก ที่มีอยู่เป็นการศึกษาในเชิงประวัติพัฒนาการของการวิจารณ์ไทย วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ก็แทบจะไม่มี นอกจากนี้ หนังสือรวมบทวิจารณ์วรรณกรรม แม้จะอยู่ในสถานการณ์ที่ดีกว่าการวิจารณ์ศิลปะสาขาอื่น แต่ก็มีจำนวนไม่มากนัก ยิ่งในภาวะเศรษฐกิจถดถอย สำนักพิมพ์หลายแห่งมีความเห็นตรงกันว่าหนังสือรวมบทวิจารณ์ไม่ประสบผลสำเร็จทางธุรกิจ บทวิจารณ์ที่ดีพิมพ์ในนิตยสาร วารสาร และหนังสือพิมพ์ จึงกลืนหายไปกับการเวลา ดังนั้น การวิจัยเรื่องการวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัยซึ่งเป็นหัวข้อที่ไม่เคยมีการทำวิจัยมาก่อน จึงได้รับความสนใจจากอาจารย์ นักศึกษา และนักวิชาการในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคอย่างกว้างขวาง เป้าหมายสำคัญของการวิจัย คือ การจัดทำสรณิพนธ์บท

วิจารณ์ศิลปะแต่ละสาขาจำนวน ๕๐ บทความ และสังเคราะห์ข้อมูลให้เห็นภาพรวมของการวิจารณ์ศิลปะในสังคมไทยอีกด้วย ผลของการวิจัยจึงน่าจะตอบคำถามที่ค้างคาในวงวิชาการได้บ้างไม่มากนักน้อย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพลังทางปัญญาของบทวิจารณ์ ทิศทางของการวิจารณ์ บทบาทของการวิจารณ์ วัฒนธรรมการวิจารณ์ การวิจารณ์สองทางให้แก่งกัน สถานะของการวิจารณ์ในวงวรรณกรรมไทย ตลอดจนข้อสงสัยว่าวรรณกรรมไทยมีความเป็นสากลพอที่จะนำทฤษฎีตะวันตกมาใช้ในการวิจารณ์หรือไม่ และการสังเคราะห์ทฤษฎีแผ่นดินแม่มีความเป็นไปได้เพียงใด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดอ่อนและจุดแข็งของการวิจารณ์ในบริบทวัฒนธรรมไทย และข้อเสนอแนะทางแก้ไขที่น่าจะเป็นไปได้

นอกเหนือจากเป็นงานอ้างอิงทางวิชาการแล้ว งานวิจัยนี้ยังสามารถเป็นฐานข้อมูลสำหรับการค้นคว้าวิจัยในประเด็นอื่น ๆ ต่อไป ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจารณ์ การสร้างสรรค์ และการพัฒนาวิชาการ รวมทั้งการสร้างตำราสำหรับการสอนวรรณคดีวิจารณ์ในระดับต่าง ๆ ได้อีกด้วย

๑๐. การวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาให้แกสังคมได้หรือไม่ อย่างไร

เมื่อการวิจัยดำเนินมาถึงปีที่ ๓ แล้ว มีข้อยืนยันตรงกันจากสรณิพนธ์บทวิจารณ์ ๕๐ บทความจากบทสัมภาษณ์ผู้รู้จำนวน ๓๐ คน จากการเสวนาในหมู่นักวิจารณ์และนักเขียนรุ่นใหม่ และจากการประชุมเชิงปฏิบัติการหลายครั้งว่า การวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาให้แกสังคมได้ เพราะประเด็นต่าง ๆ ที่ผู้วิจารณ์นำเสนอไว้อาจกระตุ้นผู้อ่านให้ติดตาม และสะกิดใจให้คิดต่อด้วยตนเอง นอกจากนี้ เนื่องจากวรรณกรรมเป็นบทวิจารณ์ชีวิต ความคิดของนักวิจารณ์จึงไม่เพียงทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของตัวบท แต่ยังเข้าใจชีวิตและความเป็นมนุษย์อีกด้วย นักวิจารณ์ที่สามารถถ่ายทอดพลังทางปัญญาลงไปยังบทวิจารณ์จึงต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติเช่นที่ Mr. Gert Pfafferodt กล่าวไว้ว่า “นอกจากสำนึกทางศิลปะที่ถูกต้องแล้วแล้ว นักวิจารณ์เป็นนักวิพากษ์สังคมด้วย” ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า บทวิจารณ์ที่มีพลังทางปัญญาต้องเป็นวิจารณ์ที่แสดงสำนึกทางศิลปะควบคู่ไปกับการแสดงสำนึกทางสังคม

ทั้งนี้ทั้งนั้น พลังทางปัญญาของบทวิจารณ์จะเกิดผลมากน้อยแค่ไหน อยู่ที่ต้นทุนทางปัญญาของผู้วิจารณ์และผู้อ่านด้วยส่วนหนึ่ง ผู้วิจารณ์ที่มีปัญญาสามารถจุดประกายความคิดให้ผู้อ่านได้ ทำนองเดียวกันคนอ่านที่มีปัญญาก็สามารถรับความคิดจากนักวิจารณ์ไปคิดต่อด้วยตนเอง ให้เกิดความงอกงามทางสติปัญญาต่อไป นอกจากนี้ พลังทางปัญญาของบทวิจารณ์บางบทความจะเป็นประกายโชติช่วงในยุคหนึ่งสมัยหนึ่ง เพราะสอดคล้องกับบริบทหรือกระแสความคิดของสังคม ในขณะที่พลังปัญญาของบทวิจารณ์บางบทความจะมีความเข้มข้นคงทนจนทรงอิทธิพลข้ามเวลาข้ามวัฒนธรรมได้ ตัวอย่างเช่น บทวิจารณ์ของจิตร ภูมิศักดิ์ บรรจง บรรเจิดศิลป์ และนายผี ซึ่งใช้แนวคิดแบบมาร์กซิสต์ เป็นบทวิจารณ์ที่มีพลังสั่นสะเทือนความคิดของสังคม

ไทยในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐ ซึ่งมีความขัดแย้งทางการเมืองสูงระหว่างแนวคิดฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย บทวิจารณ์ดังกล่าวยังมีพลังต่อเนื่องมายังยุค ๑๔ ตุลา ๑๖ ซึ่งความคิดที่มีต่อวรรณกรรมแนวเพื่อชีวิตเข้มข้นไม่แพ้กัน ในปัจจุบัน พลังทางปัญญาของบทวิจารณ์แนวมาร์กซิสต์เหล่านี้อ่อนแรงลงไปจนแทบไม่มีบทบาทใดสำหรับสังคมที่มีความขัดแย้งในด้านผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากกว่าอุดมการณ์การเมืองเช่นนี้ แต่เราก็ไม่อาจปฏิเสธบทบาททางความคิดของบทวิจารณ์เหล่านี้ที่มีต่อสังคมไทยในช่วงหนึ่งที่ผ่านมาได้ บทวิจารณ์ในลักษณะเช่นนี้จึงได้รับการคัดเลือกเป็นส่วนหนึ่งของสรณิพนธ์

ผลกระทบจากการวิจารณ์ในทางกว้างและลึกเป็นปัจจัยที่ทำให้บทวิจารณ์มีคุณค่าข้ามกาลเวลาและยุคสมัยได้ บทวิจารณ์ "ศัตรูที่สิ้นไหล : แม่มูมหนึ่งของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย" ของ เจตนา นาควัชระ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของบทวิจารณ์ที่มีพลังทางปัญญา เพราะส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อศิลปินผู้สร้างสรรค์ นักอ่าน นักวิจารณ์ นักวิชาการ ทำให้เกิดการ "ครุ่นคิด พิสูจน์" อันเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการสร้างสรรค์วรรณกรรม ตลอดจนพัฒนาการอ่านและการวิจารณ์อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

นอกจากการวิจารณ์จะชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมแล้ว การวิจารณ์ที่เป็นพลังทางปัญญายังชี้ให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรม ทั้งวรรณกรรมในอดีต วรรณกรรมสมัยใหม่ วรรณกรรมพื้นบ้านชายขอบ และวรรณกรรมช่อนัยลึกซึ่งจนผู้อ่านที่ขาดวิจารณญาณอาจเข้าไม่ถึง หรือเข้าใจผิด การวิจารณ์ช่วยไขกุญแจเปิดโลกซับซ้อนของวรรณกรรม และเปิดโลกทัศน์ของผู้เขียนที่มีต่อชีวิตและสังคม การวิจารณ์ในลักษณะเช่นนี้จึงยังประโยชน์ทางปัญญาแก่มหาชน

ในปัจจุบัน สังคมเคลื่อนไปอย่างรวดเร็ว นักเขียนจำเป็นต้องพัฒนางานเขียนของตนให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงและการเคลื่อนไหวของสังคม การวิจารณ์ที่กระตุ้นเตือนให้นักเขียนและนักอ่านให้เรียนรู้และปรับตัวรับสถานการณ์ จึงเป็นสื่อกลางที่เป็น "สติ" และ "ปัญญา" แก่สังคม แม้บทวิจารณ์ในลักษณะเช่นนี้จะมิได้อยู่ไม่มากนัก แต่ก็มิตัวอย่างอยู่ในสรณิพนธ์สองสามรายการ

บทวิจารณ์ที่ใช้ทฤษฎีใหม่ ๆ สร้างความตื่นตัวในวงการวิจารณ์ไม่น้อย ทำให้นักวิจารณ์ตระหนักในการแสวงหาความรู้ ติดตามทิศทางความเคลื่อนไหวของวงวรรณกรรมและการวิจารณ์ และก้าวให้ทันพัฒนาการของนักเขียนรุ่นใหม่ การวิจารณ์จึงสามารถกระตุ้นให้เกิดมุมมองและมิติใหม่ ๆ ในการสร้างและเสพวรรณกรรม

จากที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าการวิจารณ์เป็นกิจกรรมทางปัญญาที่เชื่อมโยงไตรภูมิแห่งวรรณกรรม คือผู้สร้าง วรรณกรรม และผู้เสพ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดความเข้าใจและเรียนรู้ไปด้วยกัน ขับเคลื่อนไปพร้อมกัน และพัฒนาไปอย่างมีเป้าหมายในทางสร้างสรรค์ เช่นนี้แล้วการวิจารณ์จึงเป็นพลังทางปัญญาแก่สังคมทุกยุคทุกสมัย

๑๑. บทสังเคราะห์เนื้อหาของสรณิพนธ์

สรณิพนธ์บทวิจารณ์จำนวน ๕๐ บท มีลักษณะของการแสดงพลังทางปัญญาหลากหลาย ดังนี้

๑๑.๑ บทวิจารณ์ที่ใช้แนวคิด "ศิลปะเพื่อชีวิต" อันเป็นกระแสหลักของวรรณกรรมในช่วง พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๕๐๐ และมีอิทธิพลต่อเนื่องมาถึงช่วง ๑๔ ตุลา ๑๖ - ๖ ตุลา ๑๙ บทวิจารณ์ในแนวนี้นั้นประติติว่าวรรณกรรมจะต้องรับใช้สังคมและการเมือง วรรณกรรมจะต้องสะท้อนภาพชีวิตตามที่เป็นจริงและชี้แนะทิศทางอันเป็นคุณต่อมวลชน แนวคิดนี้ปรากฏในบทวิจารณ์ชื่อ "กวีจะเขียนกาพย์กลอนอย่างไร" ของ ศรีอินทรายุทธ "บทวิจารณ์ข้างหลังภาพ ของ ศรีบูรพา" ของ บรรจง บรรเจิดศิลป์ บทวิจารณ์ ชื่อ "พัทธยา : นวนิยายการเมืองเรื่องแรกของไทย" ของ เจือ สตะเวทิน นอกจากนี้ บทวิจารณ์ ๓ ชิ้น ของ จิตร ภูมิศักดิ์ คือ "ขุมทรัพย์แห่งวรรณคดีชนชาติส่วนน้อยและวรรณคดีท้องถิ่น", "โคลงห้า....มรดกทางวรรณคดีไทย" และ "บทบาททางวรรณคดีของพระมหามุนี (ทรัพย์)" ล้วนแสดงให้เห็นว่าในขณะที่ความคิดแบบสังคมนิยมทำให้เกิดกระแสคลั่งไคล้จนถึงขั้น "เผาวรรณคดี" จิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเป็นคนจุดไฟความคิด เรื่อง "ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน" กลับเห็นว่าไม่ควรเหมารวมว่าวรรณคดีโบราณเลวร้ายเสียทั้งหมด การที่เขาศึกษาวรรณคดีโบราณอย่างจริงจังถึงแก่น ทำให้เขาเห็นว่ามรดกวรรณศิลป์บางส่วนมีคุณค่าควรแก่การสืบทอด รักษา และดัดแปลงใหม่ให้เข้ากับยุคสมัย ทักษะของจิตร ภูมิศักดิ์ จึงเป็นการเดินทางสายกลางอย่างผู้รู้จริง ไม่ใช่โอนูรักษานิยมอย่างมงายหรือเสรีนิยมจนสุดขั้ว นอกจากนี้จิตร ภูมิศักดิ์ยังขยายทัศนะวิจารณ์ข้ามจากวรรณคดีโบราณไปสู่วรรณกรรมสมัยใหม่ และจากวรรณศิลป์ไปสู่ทัศนศิลป์อีกด้วย

ในสมัยปัจจุบัน เมื่อบริบททางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ไม่ได้มีการใช้วรรณกรรมเป็นอาวุธทางการเมืองเช่นในยุคประวัติศาสตร์การต่อสู้ทางการเมืองบางช่วง บทวิจารณ์ในแนวศิลปะเพื่อชีวิตจึงดูเหมือนตกยุค พ้นสมัย แต่บทวิจารณ์ที่คัดสรรมานี้สามารถข้ามกาลเวลามาได้ ด้วยคุณลักษณะของการตีความสัญญาในดับทวรรณกรรมที่ส่องสะท้อนภาพรวมของสังคม และเห็นความเปลี่ยนแปลงอันเป็นอนิจจัง ดังนั้น ทั้ง ๆ ที่บริบททางสังคมเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ผู้อ่านก็ยังเกิดสำนึกทางปรัชญานอกเหนือไปจากสำนึกเชิงสังคม พลังทางปัญญาของบทวิจารณ์เหล่านี้ต่อสังคมจึงยังทรงคุณค่าและเป็นบทอ้างอิงในฐานะเป็น "หมุดหมาย" ที่แสดงทิศทางของการวิจารณ์ในประวัติศาสตร์การวิจารณ์วรรณกรรมไทย อีกทั้งยังท้าทายให้เกิดการวิจารณ์ซ้ำในแง่มุมอื่น ๆ เช่น บทวิจารณ์ "ปริศนาความรัก ของ ม.ร.ว. คึกฤติ ในข้างหลังภาพ" ของ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์ ที่วิเคราะห์ความหมายเชิงโครงสร้างนิยม เพื่อให้เห็นว่าส่วนต่าง ๆ ของเรื่องถูกกำหนดไว้เพื่อให้ความหมายของเรื่องมีเอกภาพ

๑๑.๒ บทวิจารณ์ที่แสดงให้เห็นว่าหากนักวิจารณ์มีความเข้าใจแก่นแท้ของศิลปะ และมีความเข้าใจทิศทางความเคลื่อนไหวสังคมเป็นอย่างดี ย่อมสามารถนำเสนอประเด็นให้นักเขียน

มั่นใจในทิศทางการสร้างสรรค์ผลงานของตน ดังเช่น เจตนา นาควัชร เขียนบทวิจารณ์ “ศัตรูที่สิ้นไทร : แง่มุมหนึ่งของวรรณกรรมไทยร่วมสมัย” ซึ่งทำให้เห็นหัวเลี้ยวสำคัญของความเปลี่ยนแปลง “วรรณกรรมแห่งสำนักเชิงสังคม” ที่สามารถตีแผ่ความซับซ้อนของมนุษย์และสังคมได้ลึกซึ้ง และยกระดับวรรณกรรมสู่อภิปราย การที่ผู้วิจารณ์อธิบายการที่นักเขียนเปิดช่องว่างให้ผู้อ่านใช้จินตนาการของตน ด้วยทฤษฎี “ความไม่ชัดเจนของความหมาย” ทำให้มองเห็นคุณค่าทางวรรณศิลป์ของวรรณกรรมสมัยใหม่บางเรื่องยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ในบทวิจารณ์รวมเรื่องสั้นชุด “ขุนทอง...เจ้าจะกลับเมื่อฟ้าสว่าง” ของ อัครศิริ ธรรมโชติ ผู้วิจารณ์สามารถชี้ให้เห็นความลุ่มลึกของผู้เขียนในการตีปัญหาสังคม และชี้ให้เห็นว่านักเขียนมีศักยภาพในการพัฒนางานศิลปะของตนให้สูงส่งขึ้นถึงระดับชั้นนำสังคม ในลักษณะเช่นนี้ บทวิจารณ์ “ตุลาคม ทศวรรษใหม่ของไพฑูรย์ ธัญญา” ของ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช ได้แสดงให้เห็นการทำงานของนักวิจารณ์ที่ติดตามพัฒนาการของนักเขียน และพร้อมจะชี้ให้เห็นชั้นเชิงฝีมือที่ก้าวหน้าขึ้นของนักเขียนทั้งด้านรูปแบบ กลวิธี และความคิด อีกทั้งยังกระตุ้นเตือนให้นักเขียนปรับบทบาทและยุทธศาสตร์ทางวรรณศิลป์ของตนเพื่อสวนกระแสสังคมบริโภคนิยมให้ได้

๑๑.๓ บทวิจารณ์ที่ว่าด้วยบริบททางสังคม ทิศทางและพัฒนาการของวรรณกรรม ทิศทางของการวิจารณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม ซึ่งจะช่วยเป็นพลังทางปัญญา แก่สังคมยิ่งขึ้น จะเห็นได้จาก บทปาฐกถาของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล เรื่อง “นักเขียนไทยในศตวรรษที่ ๒๑” ซึ่งเน้นย้ำว่าพลังทางปัญญาของบทวิจารณ์เกิดจากการที่บทวิจารณ์สามารถส่องชี้หนทางข้างหน้าแก่วงวรรณกรรม เสกสรรค์เตือนสตินักเขียนให้พร้อมเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์ และผลกระทบจากปัจจัยต่าง ๆ ในสังคมที่คุกคามอาชีพของนักเขียน การยกระดับคุณภาพงานเขียนของตนจึงเป็นหนทางเดียวที่จะเอาชนะอุปสรรคเหล่านี้ บทวิจารณ์ ชื่อ “ชาติ กอบจิตติ : นักทดลองทางรูปแบบที่ไม่เคยหยุดนิ่ง” ของ ดอกไม้ดำ ระบุชัดเจนว่านักเขียนต้องไม่หยุดนิ่ง ต้องก้าวไปข้างหน้าเสมอ เพราะ “การเขียนเป็นการละเล่นของปัญญา เช่นเดียวกับการอ่านเป็นเกมทางความคิด” วรรณกรรมจึงเป็นการแสดงวิสัยทัศน์ต่อชีวิตและแสดงศักยภาพทางศิลปะด้วย นอกจากนี้ บทวิจารณ์ “ความคิดว่าด้วย “ทิศทางของวรรณกรรม” และ “ทิศทางของการวิจารณ์” ของ กอบกุล อิงคุทานนท์ “ทำไมวรรณกรรมสะท้อนสังคมจึงแก้ปัญหาสังคมไม่ได้” ของ นพพร ประชากุล และ “สืบเนื่องจากคำถาม “ทำไมวรรณกรรมสะท้อนสังคมจึงแก้ปัญหาสังคมไม่ได้” ของ ดวงมน จิตรจ้านงค์ ล้วนเป็นตัวอย่างบทวิจารณ์กลุ่มนี้ รวมทั้งบทวิจารณ์ “นิยายวิทยาศาสตร์ : จินตนาการเสรีที่ไร้จุดหมาย” ของ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร ที่นักวิจารณ์เรียกร้องให้นักเขียนกำหนดจุดมุ่งหมายในการสร้างสรรค์ผลงาน และมีความรับผิดชอบต่อผู้อ่านและสังคม

๑๑.๔ ความขัดแย้งระหว่างนักเขียนและนักวิจารณ์ดูจะเป็นปรากฏการณ์ปกติของวงวรรณกรรม นับตั้งแต่วิวาทะระหว่างหม่อมเจ้าอากาศดำเกิง รพีพัฒน์และพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์

เป็นต้นมา แม้ในที่สุดวิวาทะครั้งนั้นจะลงเอยด้วยดี แต่ปัญหาความไม่ลงรอยระหว่างนักเขียนกับนักวิจารณ์ดูเหมือนจะเป็นคลื่นใต้น้ำ ที่เมื่อถึงโอกาสเหมาะก็จะโหมกระหน่ำเป็นการวิวาทะระหว่างนักเขียนและนักวิจารณ์บนหน้ากระดาษสื่อมวลชนเป็นครั้งคราว สรรนิพนธ์บทวิจารณ์บางบทสะท้อนสภาวะที่เกิดขึ้นนี้ แต่พลังทางปัญญาของบทวิจารณ์กลุ่มนี้คือช่วยกระตุ้นเตือนให้นักเขียนและนักวิจารณ์เคารพบทบาทของกันและกัน และตระหนักในบทบาทหน้าที่ของตนที่มีต่อวงวรรณกรรม และผู้อ่าน บทวิจารณ์ในกลุ่มนี้ ได้แก่ "ศัตรูที่แท้จริงของนักเขียน" ของ สุชาติ สวัสดิ์ศรี และ "ดั่งผีเสื้อเดือน : การวเนรมิตรูปร่างของชายคนหนึ่ง" ของ ดวงมน จิตรจำนงค์

๑๑.๕ บทวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นความอ่อนแอของการศึกษาวรรณกรรมเป็นพลังปัญญาที่สำคัญ เพราะการวิจารณ์คงไม่อาจก้าวหน้าไปได้ไกลหากกระบวนการศึกษาวรรณกรรมมีจุดบกพร่อง บทความ ชื่อ "วรรณกรรมปัจจุบัน" ของ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมปัจจุบันมีมาตรฐานเทียบเท่าสากลและเป็นขุมทรัพย์ใกล้ตัวที่เราควรจะศึกษาวิเคราะห์ให้ลึกซึ้ง อีกทั้งยังเตือนสตินักวิจารณ์ว่าอย่าหมกมุ่นกับหลักวิชาหรือทฤษฎีจนละเลยคุณค่าทางศิลปะ บทวิจารณ์ ชื่อ "พระพุทธเลิศหล้าฯ ไม่เห็นได้ท่าอะไร" แสดงให้เห็นความล้มเหลวของการสอนระดับมัธยมที่ไม่อาจปลูกฝังให้ผู้เรียนมองเห็นคุณค่าของวรรณคดีไทยได้ก็เพราะผู้สอนไม่สามารถเชื่อมโยงวรรณคดีกับโลกและชีวิต ทั้ง ๆ ที่องค์พระผู้ทรงพระราชนิพนธ์ทรงมีความเจนโลก รู้เท่าทันชีวิตเป็นอย่างยิ่ง ความที่ผู้วิจารณ์มีความเชี่ยวชาญในด้านการละคร บทวิจารณ์นี้จึงเป็นตัวอย่างยืนยันว่าศิลปะย่อมส่องทางให้แก่กันอีกด้วย นอกจากนี้ บทวิจารณ์ชื่อ "จุดอ่อนการคัดสรรวรรณคดีไทย" ของ พิทยา ว่องกุล ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบการคัดสรรให้ผู้เรียนศึกษางานชิ้นเอกเพียงไม่กี่ชิ้น ซึ่งอาจจะเกิดจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรือจากจุดยืนแคบกว้างของผู้คัดสรรแล้วแต่กรณี ล้วนทำให้เกิดความบกพร่องในการศึกษาเรียนรู้มรดกภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยให้รอบด้าน

๑๑.๖ ในบางครั้ง ผู้วิจารณ์ต้องสามารถทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แนะผู้อ่านให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมในมุมที่ผู้อ่านอาจจะมองไปไม่ถึง หรือไม่พยายามมองเพราะมีอคติอยู่ในใจ บทความ "วิจารณ์ จดหมายจากเมืองไทย ของ โบตัน" ของ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ที่เขียนขึ้นท่ามกลางกระแสต้านลอบของสังคมที่พิพากษานวนิยายเรื่องนี้และตัวผู้เขียนอย่างรุนแรง ช่วย "รับประกัน" คุณค่าของนวนิยายเรื่องนี้ด้วยเหตุผลทางวิชาการที่หนักแน่น และสร้างกำลังใจแก่นักเขียนที่ตั้งใจบุกเบิกนวนิยายสะท้อนสังคมให้พากเพียรทำงานของตนต่อไปด้วยความมุ่งมั่น บทวิจารณ์ "จดหมายถึงหลาน" ของ คุณรัญจวน อินทรกำแหง ก็เช่นเดียวกัน ที่ทำให้นวนิยายเรื่องจัน ดารา ของอุษณา เฟื่องธรรม ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับกามโลภีย์ อันล่อแหลมต่อการยั่วยุให้เด็กและเยาวชนเอาเป็นแบบอย่าง กลับกลายเป็นตัวอย่างของโทษมหันต์ของการหมกมุ่นทางกาม และการใช้ชีวิตที่ขาดความพอดี ผู้วิจารณ์ตั้งใจสื่อสารกับผู้อ่านที่เป็นเยาวชนโดยตรง จึงเลือกนำเสนอในรูปแบบของจดหมาย ใช้ภาษาง่าย ชัดเจน น้ำเสียงอ่อนโยน และไม่ยั่วเด็ก

โดยห้ามอ่าน แต่ชี้แนะให้พินิจพิเคราะห์การใช้ชีวิตของตัวละครอย่างมีวิจารณ์ญาณและมีความเมตตา บทวิจารณ์นี้จึงเป็นตัวอย่างให้เห็นว่าความสามารถเชิงวรรณศิลป์ของผู้วิจารณ์จะเสริมพลังทางปัญญาแก่บทวิจารณ์

๑๑.๗ บทวิจารณ์ที่วิเคราะห์องค์ประกอบของการสร้างสรรค์ และตีความหมายของตัวบทอย่างลุ่มลึก เพื่อแสดงให้เห็นศักยภาพของงานเขียน เป็นกลุ่มบทวิจารณ์ที่คัดสรรไว้ค่อนข้างมาก ซึ่งเมื่อนำมาพิจารณาในภาพรวมอีกครั้ง ก็พบว่าผู้วิจารณ์แต่ละคนมีความโดดเด่นในแต่ละช่วงสมัย วรรณกรรมที่วิจารณ์มีทั้งนวนิยาย เรื่องสั้น และบทกวีนิพนธ์ และเกือบทั้งหมดเป็นวรรณกรรมสะท้อนชีวิตและสังคม บทวิจารณ์มีทั้งวิจารณ์งานเฉพาะชิ้น และวิจารณ์งานเป็นกลุ่มในเชิงเปรียบเทียบ ในจำนวนนี้มีงานเขียนที่ได้รับรางวัลซีไรต์ ๓ เล่ม รางวัลช่อการะเกด ๑ เล่ม และผลงานของนักเขียนที่เป็นศิลปินแห่งชาติ ๒ คน แสดงให้เห็นว่าคุณภาพเข้มข้นของงานเขียนย่อมท้าทายนักวิจารณ์ให้ร่วมกิจกรรมทางปัญญา เพื่อชี้ให้เห็นพลังของงานเขียนและศักยภาพของนักเขียน บทวิจารณ์ลักษณะนี้บ่งชี้บทบาทของผู้วิจารณ์ในฐานะ “ตัวกลาง” ทำหน้าที่วิเคราะห์ตีความ หรือ “ถอดรหัส” ที่ผู้เขียนซ่อนกลไว้ ทำให้ผู้อ่านมองเห็นชั้นเชิงและความแยบยลของศิลปะการสร้างสรรค์ เมื่อเป็นเช่นนั้นบทวิจารณ์จึงเป็น “งานสร้างสรรค์” ชนิดหนึ่ง บทวิจารณ์ “อันเป็นเรื่องสั้น” ของ อัญชัน นักเขียนซีไรต์ ซึ่งผัดตนเองมาทำบทบาทนักวิจารณ์ได้บ่งชี้บทบาทของนักวิจารณ์ในฐานะ “ผู้สร้างสรรค์” ไว้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ บทวิจารณ์เหล่านี้ยังแสดงให้เห็นว่านักวิจารณ์จะต้องมีความรู้เรื่องวรรณคดีศึกษาเป็นพื้นฐานสำคัญ จึงจะมีความชัดเจน ลุ่มลึก รู้เท่าทัน หรือล้ำหน้านักเขียน บทวิจารณ์หลายบทไม่เพียงวิเคราะห์คุณค่าทางศิลปะ แต่ยังบ่งชี้ให้เห็นคุณค่าที่ทำให้ผู้อ่านประจักษ์แจ้งในความจริงของชีวิตมนุษย์อีกด้วย ตัวอย่างบทวิจารณ์ในลักษณะเช่นนี้ ได้แก่ “บทวิจารณ์ ‘ผู้ดี’ ของ คุณนิลวรรณ ปิ่นทอง ‘พลอย ผู้มีความเป็นไท-อย่างไทย’ ของ คุณรัญจวน อินทรกำแหง ‘ปณิธานกวี...ความเคลื่อนไหวในความหยุดนิ่ง’ และ ‘วิจารณ์ ‘สรวรยา’ จากหนังสือรวมเรื่องสั้น ฟ้ามุ่ยกัน ของ ลาว คำหอม” ของ ชลธิรา สัตยารัตนา “บทวิจารณ์ เพลงน้ำระบำเมฆ ของ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล” ของ ชัยสิริ สมุทวณิช “เงินและผู้ยากไร้กับภาพลักษณ์ด้านร้ายของจำลอง” ของ ภิญโญ กองทอง “การบูรณาการรูปแบบนวนิยายเชิงกวีนิพนธ์เรื่องเจ้าจันทร์หม่อม” ของ สุพรรณ ทองคล้าย และ “เสียงเด่นของหัวใจ” ของ ดวงมน จิตรจำนงค์

๑๑.๘ พลังทางปัญญาของบทวิจารณ์ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ผู้วิจารณ์สามารถชี้ให้เห็นคุณภาพและประสิทธิภาพของภาษาอันเป็นวัสดุประกอบสร้างของวรรณกรรม เมื่อภาษามีพลังในการสื่อความหมายและสร้างสุนทรียะ ย่อมส่งผลต่อความอลังการของวรรณกรรมชิ้นนั้น ผู้วิจารณ์ชี้ว่านักอ่านส่วนมากมักมองผ่านภาษาเข้าไปหาความหมายของตัวบทเลย ทั้ง ๆ ที่ไม่ควรมองข้ามความสำคัญจุดนี้ เพราะภาษาคืออุปกรณ์ในการถ่ายทอดความคิด การเลือกเฟ้นถ้อยคำภาษายังสะท้อนให้เห็นความละเอียดอ่อน ความประณีต และความชำนาญชำนาญในการเลือกวัสดุ

สุนทรียภาพในการประกอบสร้างวรรณกรรมด้วย บทวิจารณ์ในลักษณะเช่นนี้จึงชี้ให้เห็นว่าพลังของภาษา และคุณภาพของภาษาในฐานะวัสดุประกอบสร้างเป็นอุปกรณ์สำคัญที่ทำให้วรรณกรรมมีความหมายและมีพลัง บทวิจารณ์ที่นำเสนอทัศนะประเด็นนี้ ได้แก่ “อะไรคือการวิจารณ์เชิงสุนทรียภาพ” และ “ตั้งผีเสื้อเถื่อน...การวิจารณ์รู้จบของชายคนหนึ่ง” ของ ดวงมน จิตรจำนงค์ “ภาษากวีในนวนิยาย” และ “ญา นิทานร้อยแก้วแห่งพุทธศตวรรษที่ ๒๕” ของ ธเนศ เวศร์ภาดา “การบูรณาการรูปแบบนวนิยายเชิงกวีนิพนธ์เรื่องเจ้าจันทร์ผมหอม” ของ สุพรรณ ทองคล้าย และ “เล่นแห่งเวลา ในกวีนิพนธ์ซีไรต์ ๔๑” ของ กุสุมา รัชมณี

๑๑.๙ แม้ว่าเจตนา นักวิจารณ์จะได้เสนอความรู้เกี่ยวกับทฤษฎีวิจารณ์แนวใหม่ของตะวันตกไว้นานแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๗ ในตำราหลายเล่ม เช่น แนวทางการประเมินคุณค่าวรรณคดี ในวรรณคดีวิจารณ์เยอรมัน ฝรั่งเศส และ อังกฤษ-อเมริกัน ในศตวรรษที่ ๒๐ แต่การนำทฤษฎีวิจารณ์แนวใหม่จากตะวันตกมาวิจารณ์วรรณกรรมร่วมสมัยของไทยอย่างจริงจังเริ่มเป็นที่นิยมไม่กี่ปีมานี้ และแพร่หลายในหมู่นักวิจารณ์รุ่นใหม่อย่างรวดเร็ว ผู้วิจารณ์ที่โดดเด่นในแนวนี้นี้มี ๒ คน คือ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช และนพพร ประชากุล ซึ่งมีผลงานต่อเนื่องทั้งงานวิจารณ์และบทความแสดงความรู้เรื่องทฤษฎีต่าง ๆ ดังเช่น บทวิจารณ์ของชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช ชื่อ “ปริศนาความรักของ ม.ร.ว. คึกฤติ ในข้างหลังภาพ” และ “แมวกกลางฝน” เป็นบทวิจารณ์ที่ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยม (Structuralism) เรื่องแรกวิเคราะห์โดยเน้นบทสนทนา เรื่องที่สองวิเคราะห์โดยเน้นเรื่องฉากพื้นที่ บทวิจารณ์ชื่อ “มือนั้นสีขาว กวีนิพนธ์ซีไรต์ ปี ๓๕” เป็นการใช้ทฤษฎีความไม่คุ้นชิน (Defamiliarization) บทวิจารณ์ “ตุลาคม ทศวรรษใหม่ของไพฑูรย์ ธัญญา” ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยมวิเคราะห์ศิลปะการเล่าเรื่อง ส่วนบทวิจารณ์ของนพพร ประชากุล ๒ บท คือ “มีอะไรในลูกอีสาน” ใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยม และ “สินในน้ำฝน กับการเล่นเรื่องเล่า” ผู้วิจารณ์วิเคราะห์การเล่นเรื่องแบบ เรื่องเล่าที่เล่าถึงตัวมันเอง Metafiction การที่นักวิจารณ์ทั้งสองคนนำทฤษฎีตะวันตกมาสร้างมุมมองใหม่ต่อวรรณกรรมส่งอิทธิพลสู่นักวิจารณ์รุ่นหลังไม่น้อย ส่วนบทวิจารณ์ ชื่อ “ความน่าจะเป็น เรื่องเล่า เรื่องเล่น เรื่องไม่เป็นเรื่อง” ของ พิเชฐ แสงทอง เป็นตัวอย่างของนักวิจารณ์รุ่นใหม่ที่ใช้ทฤษฎีให้เหมาะกับตัวบท เพราะวรรณกรรมเรื่องนี้ปราบดา หยุ่น สร้างสรรค์ขึ้นโดยมิได้ใช้ “ขนบ” การประพันธ์แบบเดิม

๑๑.๑๐ นอกจากการใช้ทฤษฎีทางภาษาและวรรณคดีแล้ว มีบทวิจารณ์จำนวนไม่น้อยที่ผู้วิจารณ์ใช้หลักวิชาการสาขาอื่นในการตีความและวิเคราะห์คุณค่าของวรรณคดี นักวิจารณ์กลุ่มนี้ บางคนเป็นนักวิชาการจากสาขาอื่น เช่น ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา ศิลปะการละคร บทวิจารณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าการนำวิทยาการสาขาอื่นมาส่องสะท้อนคุณค่าและความหมายของวรรณคดีได้อย่างดี ในลักษณะ “ศิลปะส่องทางให้แก่กัน” ย่อมเป็นพลังปัญญาแก่สังคมเช่นกัน บทวิจารณ์ในกลุ่มนี้ ได้แก่ “มาลัย ชูพินิจ เหตุผลของความรักในนวนิยายไทย” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ “บริโภคนิยม ความตาย และอัตตา” ของ นฤมิตร ศอดสุข “ระหว่างรอย

มิด" เรื่องสั้นคลาสสิกของมาโนช พรหมสิงห์" ของ นงนภัส ดาปสนันท์ และ "เพราะ "เธอเกิดเป็นมนุษย์...เธอจึงพบสิ่งนี้" ของ สกุล บุญยทัต ในขณะเดียวกัน นักวิจารณ์ซึ่งเป็นนักวิชาการสาขาอื่นบางคนอาจจะใช้หลักวิชาเฉพาะสาขาเป็นกรอบในการตัดสินคุณค่าของวรรณคดี อันเป็นมุมมองที่คับแคบเกินไป บทวิจารณ์ของจรรยาพร ปรปักษ์ประลัย ชื่อ "ลอยเรือวรรณกรรมในทะเลประวัติศาสตร์" จึงพยายามเรียกร้องความเป็นธรรมให้แก่วรรณกรรมประวัติศาสตร์ โดยขอให้นักประวัติศาสตร์เปิดใจกว้าง เข้าใจลักษณะของงานวรรณศิลป์และเข้าใจนักเขียนที่พยายามข้ามพรมแดนวรรณกรรมไปสู่มิติอื่นด้วย

๑๑.๑๑ มีบทวิจารณ์ ๒ บทที่ผู้วิจารณ์ใช้แนวคิดทางพุทธศาสนาเป็นกรอบความคิดในการตีความวรรณกรรม คือ "พลอย ผู้มีความเป็นไท-อย่างไทย" ซึ่งคุณธัญจวนวิเคราะห์ให้เห็นว่าการประพจน์ปฏิบัติตัวของพลอย ตัวละครเอกในเรื่อง *สี่แผ่นดิน* เป็นไปตามหลักธรรมในพุทธศาสนา อันทำให้พลอยสามารถเผชิญหน้ากับความผันผวนของชีวิตได้อย่างมีสติรู้ตัวและมีปัญญารู้เท่าทันสัจจะแห่งชีวิต ผู้วิจารณ์ชี้ให้เห็นว่าลักษณะเช่นพลอยเป็นลักษณะของคนไทยที่อยู่ในวิถีธรรมมาแต่โบราณ ส่วนบทวิจารณ์ ชื่อ จดหมายถึงหลาน ของผู้วิจารณ์คนเดียวกัน ก็เป็นบทวิจารณ์ที่ผู้วิจารณ์ใช้ตัวละครเป็นแบบอย่างในการสอนศีลธรรมแก่เยาวชน และเตือนให้ตระหนักในคุณค่าของชีวิตและความเป็นมนุษย์ นอกจากนี้ บทวิจารณ์ "ความเหมือนในความต่างของทางเสือ" ของ กอบกุล อิงคุทานนท์ ก็ยังชี้ให้เห็นลักษณะเด่นทางพุทธปรัชญาที่ผู้แต่งแฝงไว้ในนวนิยาย การสังเคราะห์หลักธรรมในพุทธศาสนาอันเป็นแก่นของสังคมไทยแล้วนำมาใช้ในการวิจารณ์เช่นนี้ น่าจะเป็นตัวอย่างของการสร้างทฤษฎีแผ่นดินแม่ในการวิจารณ์

๑๑.๑๒ การวิจารณ์เชิงเปรียบเทียบเป็นการวิจารณ์อีกลักษณะหนึ่งที่เสริมพลังทางปัญญาแก่สังคม เพราะทำให้ผู้อ่านประจักษ์ในคุณค่าความเป็นสากลของวรรณกรรม บทวิจารณ์ "ความเหมือนในความต่างของทางเสือ" ของ กอบกุล อิงคุทานนท์ จึงชี้ให้เห็นข้อเปรียบเทียบระหว่าง ทางเสือ ของ ศิลา โคมฉาย กับ *The Old Man and the Sea* ของ เฮมมิงเวย์ และบทความ "จากGothic Fiction ถึง เงามุขาทวี" ของ สุชาติ สวัสดิ์ศรี เป็นการนำความรู้เรื่องการจัดกลุ่มวรรณกรรมของตะวันตกมาแยกแยะประเภทและกลุ่มของวรรณกรรมสมัยใหม่ของไทย พร้อมทั้งวิจารณ์ให้เห็นลักษณะแบบไทย ๆ ที่ต่างไปจากต้นแบบเดิมของตะวันตก

๑๑.๑๓ แม้ว่าสาขาวรรณศิลป์จะมีความมั่งคั่งของข้อมูลบทวิจารณ์ แต่ประสบการณ์จากต่างประเทศก็เป็นสิ่งที่มีคุณค่า เพราะทำให้ได้เห็นพลังทางปัญญาของงานต้นแบบที่เป็นทฤษฎีทางวรรณคดีซึ่งมีอิทธิพลต่อวงวรรณกรรมทั่วโลก บทวิจารณ์ของต่างประเทศที่คัดเลือกมาจึงเป็นข้อเขียนของผู้เป็น "เจ้าสำนัก" ทางทฤษฎีความคิดในการวิจารณ์วรรณคดี ได้แก่ "ความคิด ความเชื่อ และสำนึกเชิงปรัชญา" ของ โรนัลด์ ฟิค็อก ซึ่งเชื่อมั่นว่าบทวิจารณ์วรรณกรรมจะต้องเชื่อมโยงคุณค่าของวรรณกรรมกับชีวิตและสังคม "บทสัมภาษณ์เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ : การเมืองและอักษรศาสตร์" ของ เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ก็แสดงทัศนะที่สอดคล้องกัน คือเน้นย้ำให้เห็น

ความสัมพันธ์อย่างมีพลวัตระหว่างวรรณกรรมกับสังคม ส่วนบทวิจารณ์ “มรณะกรรมของผู้แต่ง” ของ โรลองค์ บาร์ธส์ เป็นต้นทางของความคิดเรื่องการวิจารณ์ตัวบทวรรณกรรมโดยไม่จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับผู้แต่งและจุดประสงค์ที่แต่ง รายละเอียดด้านเนื้อหาของวรรณิพนธ์ทั้งสามบทนี้ และการเชื่อมโยงกับประสบการณ์ของไทย ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ไว้ใน ข้อ ๖

๑๒. หลักการวิจารณ์

สรณิพนธ์บทวิจารณ์ในข้อ ๑๒ มีความหลากหลายในด้านรูปแบบของวรรณกรรมที่นำมาวิจารณ์ ตลอดจนกรอบความคิดของนักวิจารณ์ วิธีการวิจารณ์ รูปแบบของบทวิจารณ์ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม เราพอจะมองเห็นแนวทางร่วมบางประการอันน่าสรุปเป็นหลักการวิจารณ์วรรณกรรมได้ดังนี้

๑. การวิเคราะห์องค์ประกอบของวรรณกรรม จะเห็นได้ว่าผู้วิจารณ์ส่วนใหญ่จะวิเคราะห์องค์ประกอบของตัวบท อันได้แก่ โครงเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา จาก ฯลฯ บทวิจารณ์บางบทแสดงการวิเคราะห์องค์ประกอบทั้งมวลว่ามีลักษณะอย่างไร และมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ อันทำให้เกิดเอกภาพแก่ตัวเรื่องอย่างไร ตัวอย่างบทวิจารณ์ทำนองนี้ เช่น บทวิเคราะห์เรื่อง “ผู้ดี” ของ ดอกไม้สด โดย ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ บทวิจารณ์บางบทแสดงการวิเคราะห์องค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นพิเศษ เช่น ตัวละคร ตัวอย่างชัดเจน ได้แก่ พลอย ผู้มีความเป็นไท – อย่งไทย โดย รัญจวน อินทรกำแหง เป็นอาทิ การวิเคราะห์องค์ประกอบของตัวบท และการสังเคราะห์ให้เห็นว่าองค์ประกอบเหล่านั้นมีความเชื่อมโยง เกี่ยวข้อง และเกื้อหนุนกันอย่างไรในตำนานวรรณกรรมจึงนับว่าเป็นหลักการวิจารณ์ที่ใช้กันอยู่เสมอ

๒. การตีความ “สารความหมาย” ของวรรณกรรม ซึ่งนับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดของการวิจารณ์ ทั้งนี้เนื่องจากวรรณกรรมมีความซับซ้อนซ่อนเงื่อนเช่นงานศิลปะทั้งปวง การทำความเข้าใจกับความหมายของตัวบทจึงต้องอาศัยการตีความจากข้อมูลต่าง ๆ ที่ประกอบสร้างเป็นงานศิลปะ กล่าวได้ว่าการตีความอาจปรากฏใน ๒ ลักษณะ คือ การตีความโดยอาศัยองค์ประกอบภายในตัวบทเป็นสำคัญ ได้แก่ รูปแบบและเนื้อหา และการตีความโดยอาศัยข้อมูลภายนอกตัวบท ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติภูมิหลังของผู้แต่ง บริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ ฯลฯ มาช่วยในการตีความ สรณิพนธ์ที่คัดสรรมาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามีการตีความทั้งสองลักษณะ การตีความทั้งสองลักษณะอาจดำเนินควบคู่กันไปก็ได้ เพราะเท่ากับเป็นการทำความเข้าใจตัวบทวรรณกรรมได้รอบด้านขึ้น นอกจากนี้ ยังมีการนำศาสตร์หรือวิทยาการอื่น ๆ เช่น จิตวิทยา พุทธปรัชญา ประวัติศาสตร์ สังคมวิทยา ฯลฯ มาช่วยในการตีความ ทำให้เกิดมุมมองที่หลากหลายต่องานวรรณกรรม วรรณกรรมเรื่องเดียวกันอาจใช้ศาสตร์ต่างสาขาในการตีความ ซึ่งทำให้ผู้อ่านมองเห็นศักยภาพของวรรณกรรมในมิติที่แปลกต่างหลากหลายมากขึ้น

๓. การประเมินคุณค่านับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งของการวิจารณ์ แม้ว่าจะมีแนวความคิดเชิงทฤษฎีว่าการวิจารณ์ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การประเมินคุณค่าเสมอไป แต่ก็อาจสังเกตได้นักวิจารณ์มักจะผลานความคิดเห็นเชิงประเมินคุณค่า ไปพร้อมกับขั้นตอนอื่น ๆ ของการวิจารณ์ และบางครั้งอาจจะมีนัยเชิงตัดสินประเมินค่าอย่างเข้มข้น การที่บทวิจารณ์วิเคราะห์ข้อดีและข้อด้อยของตัวบท ก็นับว่าเป็นการประเมินคุณค่าทั้งด้านบวกและลบอย่างชัดเจน นอกจากนี้ บทวิจารณ์บางบทอาจมุ่งตั้งใจกล่าวถึงข้อบกพร่องของตัวงานอันเป็นการประเมินคุณค่าของตัวบทในด้านลบโดยตรง เช่น บทวิจารณ์ “ปณิธานกวี ความเคลื่อนไหวในความหยุดนิ่ง” ซึ่งเห็นได้ว่าแม้ผู้วิจารณ์จะวิเคราะห์งานกวีนิพนธ์เล่มนี้ซึ่งได้รับรางวัลซีไรต์อย่างเข้มข้นจริงจังและตรงไปตรงมาไม่อ้อมค้อม แต่ก็มีทำให้อ่อนน้อม สุภาพ จนทำให้ผู้อ่านมองเห็นความตั้งใจและความจริงใจของผู้วิจารณ์ที่จะทำหน้าที่เป็น “กระจก” สะท้อนภาพให้ศิลปินผู้สร้างและผู้อ่านมองเห็นคุณค่าของวรรณกรรมเล่มนี้ตามที่เป็นอย่างจริง ในขณะเดียวกันก็ได้ลดคุณค่าความเป็นกวีขององค์การดังที่ปรากฏในผลงานกวีนิพนธ์เล่มอื่น ๆ ทำที่และน้ำเสียงของนักวิจารณ์ในการตัดสินประเมินค่าของวรรณกรรมจึงมีความสำคัญไม่น้อย

๔. การนำทฤษฎีวิจารณ์วรรณกรรมมาใช้ในการวิเคราะห์วิจารณ์อาจทำให้บทวิจารณ์มีความเข้มข้นทางวิชาการ มีหลักการ และเปิดมิติมุมมองใหม่ ๆ ให้แก่การอ่านวรรณกรรม จึงมีนักวิชาการนำทฤษฎีวิจารณ์มาใช้ โดยอาจจะใช้อย่างกลมกลืนไปกับการวิเคราะห์ตีความตัวบท หรืออาจจะนำมาใช้เป็นกรอบความคิดในการตีความอย่างชัดเจน เช่น การใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยม (Structuralism) ดังปรากฏในบทวิจารณ์ “มีอะไรในลูกอีสาน” และทฤษฎีเรื่องเล่าที่ว่าด้วยเรื่องเล่า (Metafiction) ดังปรากฏในบทวิจารณ์ “สินในน้ำฝน กับการเล่นเรื่องเรื่องเล่า” เป็นต้น อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่านักวิจารณ์มักจะไม่ใช้ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งเพียงทฤษฎีเดียว แต่จะใช้ทฤษฎีหลากหลายปะปนกัน ซึ่งนับว่าเป็นข้อดีเพราะทำให้เสริมความเข้าใจตัวบทให้กระจ่างขึ้นในหลายแง่มุม สิ่งที่ควรคำนึงถึงในเรื่องการนำทฤษฎีมาใช้เห็นจะเป็นอย่างนี้นักวิชาการต่างประเทศหลายคนกล่าวเตือนไว้ นั่นคือ อย่าหมกมุ่นกับทฤษฎี จนทำให้เป็นการใช้ทฤษฎีโดยปราศจากวรรณคดี

๕. มโนทัศน์เบื้องต้นของการวิจารณ์วรรณกรรมคือความเข้าใจในธรรมชาติและบทบาทหน้าที่ของวรรณกรรมในฐานะงานศิลปะ ดังที่กล่าวได้ว่า วรรณกรรมคือศิลปกรรมที่สร้างด้วยภาษา นักวิจารณ์จึงต้องทำความเข้าใจกับกระบวนการประกอบสร้างและสัญญนิยม (literary convention) ในวรรณกรรม บทวิจารณ์ทั้งที่คัดสรรมาเป็นสรณิพนธ์และไม่ได้คัดสรรมาได้แสดงความคิดเห็นของนักวิจารณ์ในมโนทัศน์ดังกล่าว นอกจากนี้ นักวิจารณ์บางคนยังถ่ายทอดหลักความคิดนี้ไว้ในบทวิจารณ์ของตนอย่างชัดเจน เพื่อย้ำเตือนให้เห็นธรรมชาติของวรรณคดีในฐานะศิลปะทางภาษา อย่างไรก็ตาม นอกจากมุมมองที่มีต่อวรรณกรรมในฐานะงานศิลปะแล้ว เราคงปฏิเสธไม่ได้ว่านักเขียนถ่ายทอดสะท้อนเรื่องราวในวรรณกรรมจากชีวิต วรรณกรรมจึงไม่อาจ

ตัดขาดจากชีวิตและสังคมได้ แม้จะมีทฤษฎีวรรณกรรมบางทฤษฎีปฏิเสธแนวคิดนี้ก็ตาม เช่น ทฤษฎีมรดกกรรมของผู้แต่ง ของ โรลองด์ บาร์ธส์ ดังนั้น การวิจารณ์ที่ชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมในฐานะงานศิลปะเชื่อมโยงกับชีวิตและสังคมอย่างไร ไม่ว่าจะเป็นด้านรับใช้สังคม กระตุ้นให้เข้าใจชีวิต หรืออื่นใดก็ตาม ย่อมขยายมิติของวรรณกรรมให้กว้างขวางขึ้น และยกระดับคุณค่าของวรรณกรรมในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมอีกด้วย ในขณะเดียวกัน การเชื่อมโยงวรรณกรรมสู่ชีวิตและสังคมเช่นนี้เรียกร้องคุณสมบัติของนักวิจารณ์ที่ต้องมีความเข้าใจชีวิตและสังคม มีวิจารณ์ญาณ และความลุ่มลึกทางความคิดอีกด้วย

๖. การวิจารณ์เป็นกระบวนการของการอ่านโดยตรง เป็นสิ่งที่แสดงพลังและอำนาจของผู้อ่าน ที่บางครั้งอาจจะเป็นเพียงการ “เข้าถึง” โลกจินตนาการของผู้เขียน แต่บางครั้งก็อาจจะเลยข้ามไปถึงการ “ครอบครอง” โลกจินตนาการของผู้เขียนเลยทีเดียว นั่นหมายความว่า นักวิจารณ์ในฐานะนักอ่านผู้อาจจริงอาจจชี้ให้เห็นว่าจินตนาการของผู้อ่านอาจไปไกลเกินกว่าจินตนาการของผู้แต่งก็ได้ ความหมายของวรรณกรรมจึงอาจจะเป็นความหมายตามที่คุณผู้อ่านคิด ซึ่งอาจจะเป็นคนละอย่างกับความหมายตามที่ผู้เขียนต้องการเสนอ ดังนั้น การวิจารณ์มักมุ่งไปที่การ “พูด” กับนักอ่านด้วยกัน เพื่อสื่อสารแลกเปลี่ยนทัศนะที่มีต่อบท แต่เราก็อาจจะเห็นได้ว่า นักวิจารณ์มิได้ละเลยที่จะส่งผ่านทัศนะความคิดของตนไปสู่นักเขียนด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหนุนให้นักเขียนมั่นใจในทิศทางการสร้างสรรค์ของตน หรือชี้แนะและกระตุ้นให้นักเขียนพัฒนาฝีมือของตนให้ก้าวไกลต่อไป แม้บางครั้ง บทวิจารณ์ที่ “พูด” กับนักเขียนโดยตรงในแง่ลบที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง อาจก่อให้เกิดการวิวาทะทางความคิด แต่ก็นับว่าเป็นกระบวนการหนึ่งในการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้เข้มแข็งต่อไป

แม้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงหลักในการวิจารณ์วรรณกรรมอย่างพิสดารมาข้างต้น แต่ต้องยืนยันว่าไม่ใช่สูตรสำเร็จในการวิจารณ์ เพราะคงไม่มีหลักการวิจารณ์ใดที่อวดอ้างได้ว่าดีที่สุดในแต่กระนั้น ก็ต้องยอมรับว่าเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่นักวิจารณ์จะต้องมีหลักในการวิจารณ์ จึงจะสามารถสร้างสรรค์บทวิจารณ์ได้อย่างมีพลังปัญญา

๑๓. ประเด็นที่ควรที่จะวิจัยต่อไป

ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นที่น่าจะศึกษาวิจัยต่อไป ดังนี้

๑. ทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า หลังจากการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการหลายครั้ง ผู้เข้าร่วมสัมมนาซึ่งประกอบด้วยอาจารย์ นักศึกษา นักวิจารณ์ ต่างเรียกร้องให้มีการสร้างตำราวรรณคดีวิจารณ์เพื่อให้มีแหล่งศึกษาค้นคว้าเพิ่มขึ้นจากตำราที่มีอยู่เดิม นอกจากนี้ยังต้องการให้มีการแปลทฤษฎีวิจารณ์สมัยใหม่ของตะวันตกเพื่อทำเป็นตำราเพื่อการค้นคว้าอ้างอิงของผู้สนใจวรรณคดีวิจารณ์อีกด้วย การวิจัยเรื่องนี้ น่าจะตอบสนองความต้องการดังกล่าว

๒. ประวัติพัฒนาการของวรรณกรรมไทยสมัยใหม่

แม้ว่าสาขาวรรณศิลป์จะไม่ได้ประสบปัญหาอุปสรรคในการสืบค้นประวัติพัฒนาการของวรรณกรรมไทยสมัยใหม่มากเท่าสาขาอื่น เพราะมีตำราและหนังสือที่ให้ข้อมูลในเรื่องนี้อยู่มาก แต่พบว่ายังไม่มีตำราหรือหนังสือเล่มใดให้ข้อมูลที่สมบูรณ์ และทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมปัจจุบันของไทยในช่วง ๒๐ ปี ที่ผ่านมา ซึ่งมีความหลากหลายและไม่ได้มีวรรณกรรมที่เป็นกระแสหลักชัดเจนเหมือนยุคก่อน รวมทั้งกระแสความคิดทางการเมืองแทบไม่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม หากแต่มีปัจจัยอื่น ๆ ในสังคมเป็นตัวกำหนดทิศทางแห่งการสร้างสรรค์ ข้อมูลบทวิจารณ์ที่รวบรวมขึ้นเพื่อคัดเลือกสรรนิพนธ์ทั้งที่มีพลังทางปัญญาและไม่มีพลังทางปัญญาสามารถบ่งชี้พัฒนาการและทิศทางของการสร้างสรรค์วรรณกรรมสมัยใหม่ของไทยได้ส่วนหนึ่ง ดังนั้น หากมีการวิจัยเพิ่มเติมในประเด็นนี้ก็น่าจะเป็นทำให้มองเห็นภาพในองค์รวมชัดเจนขึ้นว่าการวิจารณ์และการสร้างสรรค์ดำเนินควบคู่กันไปอย่างไร

๓. ประวัติการวิจารณ์วรรณกรรมไทย

หนังสือเกี่ยวกับประวัติการวิจารณ์วรรณกรรมไทยมีอยู่เพียง ๒ เล่ม คือ วรรณกรรมวิจารณ์ ของ ธัญญา สังขพันธานนท์ และทอไหมในสายน้ำ ของ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ดวงมน จิตรจำนงค์ และรีณฤทัย สัจจพันธุ์ นอกจากนี้มีบทความเรื่อง ๑๒ ปี วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. ๒๕๒๖ - ๒๕๓๘ ของ ธเนศ เวศร์ภาดา ดังนั้น หากมีการวิจัยให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น และขยายช่วงเวลาในการศึกษาจนถึงสมัยปัจจุบัน น่าจะทำให้เห็นรูปแบบ หลักวิธี ทิศทางของการวิจารณ์ ผลกระทบของการวิจารณ์ต่อประชาคมวรรณกรรม รวมทั้งมองเห็นมิติใหม่ของการวิจารณ์วรรณกรรมไทยด้วย

๔. วรรณกรรมยั่วล้อ : ศิลปะของการวิจารณ์แฝงเร้น

จากการวิจัยเอกสาร ผู้วิจัยเห็นว่าการวิจารณ์อาจปรากฏในหลายรูปแบบ เช่น กวีวิจารณ์ตนเองไว้ในบทประพันธ์ คำนำหรือคำอธิบายของบรรณาธิการ บทความเชิงวิชาการ และบทวิจารณ์วรรณกรรมโดยตรง นอกจากนี้แล้วยังพบว่าการแต่งวรรณกรรมยั่วล้อ (parody) ซึ่งเป็นเรื่องตลกขบขันแถมเสียดสีประชดประชัน มีการแฝงนัยเชิงวิจารณ์อย่างแยบยล ซึ่งจึงประเด็นที่น่าทำวิจัยให้ลึกซึ้งกว้างขวางต่อไป